

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI
O‘zbek tilshunosligi kafedrası

PRIMOVA MAHBUBA SHOKIROVNaNING

5.220100- "O‘zbek filologiyasi" ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha bakalavri darajasini
olish uchun yozilgan (IV-kurs 44 -guruh)

ALISHER NAVOIYNING «MAJOLISUN-NAFOIS» ASARI

LEKSIKA

mavzusida yozgan

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar_____ dots. Jumayev T.

"Himoyaga tavsiya etilsin"

O‘zbek tilshunosligi kafedrası

mudiri_____ dots. X. Jabborov

“ ” _____ 2012

QARSHI-2012

Mundarija

Ishning umumiy tavsifi.....	3
K i r i sh.....	6
Birinchi bob: Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asarining leksik xususiyatlari	8
1-§. Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asari soʻz boyligining miqdoriy koʻrsatkichlari.....	8
2-§. Soʻzlarning tarixiy-etimologik qatlamlari.....	13
2.1. Turkiy soʻzlar qatlami	13
2-§. Arabcha soʻzlar qatlami	18
2.3. Eroniy soʻzlar qatlami.....	21
Ikkinchi bob: Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asarining hozirgi oʻzbek adabiy tiliga munosabati	32
1-§. OʻTILda qayd qilingan boʻlib, Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asarida uchraydigan soʻzlar	32
1.1.Turkiy soʻzlar qatlami	32
1.2.Eroniy soʻzlar qatlami.....	41
1.3.Arabi soʻzlar qatlami.....	42
1.4. Alisher Navoiyning “Majolisun-nafois” asarida qoʻllangan dublet soʻzlar.....	45
1.5. Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asarida qoʻllangan onomastik birliklar.....	47
1.6. Shoirlar nomlari.....	50
1.7.Shoirlarning hayoti va ijodi bilan bogʻliq shaxs nomlari.....	51
1.8.Majolisun-nafois”da qoʻllangan asar nomlari.....	52
1.9.Majolisun-nafois”da qoʻllangan toponimlar.....	53
Uvuviy xulosa.....	54
Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati.....	57
Ilova.....	59

ISHNING UMUMIY TAVSIFI

Alisher Navoiy ijodi shunday ummonki, uni lisoniy jihatdan o'rganish tadqiqotchidan juda ko'p narsalarni bilishni talab qiladi. O'zbek tilining bugungi taraqqiyot yo'lini Navoiy asarlari tilisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Tilimizning bugungi kamolotini belgilash uchun uning barcha taraqqiyot davrlari kabi XV-XVI asrlar, xususan, eski o'zbek tilning yorqin namunalaridan biri bo'lgan Alisher Navoiyning "Majolisun-nafois" asarining o'rni beqiyosdir.

Mavzuning dolzarbligi. Alisher Navoiyning ijodi va uning til xususiyatlari qariyb uch asrdan buyon dunyo turkiyshunoslari tomonidan juda chuqur va atroflicha o'rganilgan. Shu tadqiqotlarga suyangan holda biz asarning leksik jihatini talqin qilishga va uning nisbatini hozirgi o'zbek tili me'yorlariga solishtirishga intildik. Bu intilish tilshunosligimiz uchun bir qadar lisoniy xulosalarni keltirib chiqarish imkoniyatlarini yaratdi.

Shuning uchun ham "Majolisun-nafois" leksikasini shu davrda yaratilgan asarlar lug'aviy boyligi bilan qiyoslab o'rganilganda, tadqiqotchiga qimmatli ma'lumotlar beradi.

Ikkinchidan, "Majolisun-nafois" asarida qo'llangan so'zlarning TEQ (tarixiy etimologik qatlam)larga munosabati bir xil emas. Turkiy so'zlarning adadi son jihatidan eng kam bo'lsa-da (584 so'z yoki 13,7 foiz), o'zlashma so'zlar orasida dominantalik vazifasini o'tagan va matn yaxlitligini ta'minlagan.

Uchinchidan, "Majolisun-nafois" leksikasini sistem leksikologik nuqtai nazardan tahlil etish XV asr yozma yodgorliklari lug'aviy boyligiga umumiy, haqqoniy baho berilishiga imkon beradi. Chunki "Majolisun-nafois"dagi mavzuviy va so'zlarning lug'aviy ma'no guruhlari, sinonimik qatorlar orasidagi o'zaro bog'liqlik va farqlar faqatgina sistem tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilingandagina oydinlashadi.

Bitiruv malakaviy ishining maqsad va vazifalari. Bitiruv malakaviy ishimizning asosiy maqsadi "Majolisun-nafois" leksikasini sistema sifatida o'rganishdir. Bunda ayrim leksik birliklarning paradigmatic va syntagmatic munosabatlarini aniqlash, nutqiy va lisoniy ma'nolarning ro'yobga chiqishini o'zaro bog'liq hodisa sifatida tahlil etishdir. Shuningdek, "Majolisun-nafois" so'z boyligini tarixiy etimologik qatlamlarga ajratib, har bir leksik mikrosistemaning a'zolarini etimologik jihatdan u yoki bu tillar leksikasiga mansubligini aniqlash, shunda hozirgi o'zbek adabiy tili leksikasi taraqqiyot bosqichlarini belgilashdir. Ushbu ko'zlangan maqsadlarni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalarni hal qilish lozim:

"Majolisun-nafois" lug'aviy boyligini o'zaro bog'liq va barqaror leksik mikrosistemalarga bo'lib, bir butun sistema holida o'rganish;

–leksik birliklarning til va nutq dixatomiyasida tutgan o'rnini aniqlash;

–asardagi so'zlarni tarixiy-etimologik qatlamlarga ajratish va shu asosda turkiy va o'zlashgan so'zlarning ma'no taraqqiyotini belgilash;

–"Majolisun-nafois"dagi leksik birliklarni qadimgi turkiy til, Muhammad Solih asarlari tili va hozirgi o'zbek tili faktlari bilan chog'ishtirish va shu asosda asar lug'aviy boyligining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash;

–Alisher Navoiyning so'z ustaligi, so'z stilistik imkoniyatlaridan qay darajada foydalanish mahoratini belgilash;

–"Majolisun-nafois" leksik birliklarini so'zlarning lug'aviy-mavzuviy guruhlariga ajratish;

- asar leksikasini sanash /statistik/ da o'rganish."Majolisun-nafois"da qo'llanilgan leksemalar, so'z shakllari miqdorni aniqlash;

Bitiruv malakaviy ishining yangiligi shundaki, ishda o'zbek tilshunosligida "Majolisun-nafois" leksikasi sistem-struktur tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil etilib, leksik birliklarni serqirra hodisa sifatida o'rganish va ularning ma'no taraqqiyoti ochib berishdan iborat. Shunga muvofiq leksemalarni tarixiy - etimologik qatlamlarga ajratish orqali turkiy va o'zlashgan so'zlarning miqdori va ma'no taraqqiyoti belgilandi.

Majolisun-nafois" lug'aviy boyligi bitiruv malakaviy ishida shu davrda yaratilgan boshqa asarlar leksikasi bilan qiyoslab o'rganildi va shu asosda XV asrdagi eski o'zbek adabiy tilining o'ziga xos xususiyatlari va rivojlanish qonuniyatlari aniqlandi.

Bitiruv malakaviy ishining amaliy ahamiyati. Ishning ilmiy xulosalaridan o'rta maktab, litsey, kasb-hunar kollejlari o'quvchilariga Navoiy ijodini o'qitishda foydalanish mumkin. Shuningdek, oliy oquv yurti talabalariga til tarixi fani bo'yicha amaliy, seminar mashg'ulotlar o'tishda qo'llanma bo'lishi mumkin.

Isnning ilmiy yangiligi. Alisher Navoiyning "Majolisun-nafois" asari shu paytgacha ilmiy jamoatchilik tomonidan ko'p marta o'rganilgan. Bizning bitiruv malakaviy ishimizda bu asar tilida qo'llangan so'zlar ko'lamini sistem-struktur planda birinchi bor o'rganildi.

Bitiruv malakaviy ishi materiali qilib, Alisher Navoiy asarlarining mukammal asarlari nashrining beshinchi tomida berilgan "Majolisun-nafois" asari matni olindi.

Bitiruv malakaviy ishi metodologiyasi va tahlil usullari. Dialektik materializm ta'limotiga tayanib, biz tilning ong shakli /formasi/ sifatida ikkilamchi, bog'liqlarning esa birlamchi ekanligiga tayanamiz. Shunga asoslanib, "Majolisun-nafois" lug'aviy boyligiga, undagi so'zlar vositasida ifodalangan ma'nolarga o'sha davr ijodkorlari hayotini to'g'ri aks ettiruvchi vositalar sifatida yondashamiz

Ishning tuzilishi va mundariyasi. Bitiruv malakaviy ishi kompyuterning Timmes New Roman yozuvida 14 o'lchamli shiriftida 57 betni tashkil qilib, kirish, 2 bob, xulosa, adabiyotlar ro'yxati iborat.

KIRISH

“Inson qalbining quvonchu-qayg‘usini ezgulik va hayot mazmunini Alisher Navoiydek teran ifoda etgan shoir jahon adabiyoti tarixida kamdan-kam topiladi. Ona tiliga muhabbat uning beqiyos boyligi va buyukligini anglash tuyg‘usi ham bizning ong-u shuurimiz, yuragimizga, avvalo, Alisher Navoiy asarlari bilan kirib keladi. Biz bu bebaho merosdan xalqimizni, ayniqsa, yoshlarimizni qanchalik ko‘p bahramand etsak, milliy ma‘naviyatimizni yuksaltirishda jamiyatimizda ezgu insoniy fazilatlarni kamol toptirishda shunchalik qudratli ma‘rifiy qurolga ega bo‘lamiz” deb ta’kidlagan edi muhtaram prezidentimiz I.A.Karimov¹.

“Umumiy o‘rta ta’limdan boshlab o‘rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta’limgacha bo‘lgan bo‘g‘inlarda chuqur bilim va puxta kasb-hunar tayyorgarligiga ega bo‘lgan yosh avlodni tarbiyalash jarayonini o‘z ichiga olgan yaxlit uzluksiz ta’lim tizimini shakllantirish ishlari izchil davom ettirilganini ta’kidlamoqchiman”². Muhtaram prezidentimiz I.A.Karimovning bu so‘zlari vatanimizda uzluksiz ta’limga qanday e’tibor berilayotganligidan guvohlik berib turibdi. Shuningdek, she’riyat mulkining sultoni, buyuk bobomiz Alisher Navoiy va uning ijodi ham hech qachon mustaqillik davridagidek qadrlanmagan. Shuning uchun ham muhtaram yurtboshimiz: “Inson qalbining quvonchu-qayg‘usini ezgulik va hayot mazmunini Alisher Navoiydek teran ifoda etgan shoir jahon adabiyoti tarixida kamdan-kam topiladi. Ona tiliga muhabbat uning beqiyos boyligi va buyukligini anglash tuyg‘usi ham bizning ong-u shuurimiz, yuragimizga, avvalo, Alisher Navoiy asarlari bilan kirib keladi. Biz bu bebaho merosdan xalqimizni, ayniqsa, yoshlarimizni qanchalik ko‘p bahramand etsak, milliy ma‘naviyatimizni

¹ I.A.Karimov. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: O‘zbekiston, 2008. – B. 3–4.

² Karimov I.A. 2012-yil vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko‘taradigan yil bo‘ladi. 2011-yilning asosiy yakunlari va 2012-yilda O‘zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustivor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma‘ruzasi. Xalq so‘zi gazetasi 2012-yil 20-yanvar.

yuksaltirishda jamiyatimizda ezgu insoniy fazilatlarni kamol toptirishda shunchalik qudratli ma'rifiy qurolga ega bo'lamiz" deb ta'kidlagan edi³.

"Mana, sal kam bir yildirki, O'zbekistonimizda, O'rta Osiyoda barcha Sharq xalqlari tomonidan nishonlanayotgan Alisher Navoiyning umr va ijod to'ylari – qutlug' ma'raka davom etmoqda. Bu to'y millat bayramidir. Qadriyatimizni yana bir bor ulug'laydigan bayramdir.

Bu to'y xalqimiz, O'zbekistonimiz hayotiga alohida fayz, tarovat baxsh etadi.

Alisher Navoiy yili deb e'lon qilingan 1991-yil yurtimiz, elimiz tarixida qutlug' keldi va o'z taqdirini o'zi belgilaydigan bo'lib qoldi"⁴- deb uqtirgan edi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov O'zbekiston Milliy bog'ida buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy tavalludining 550 yilligi munosabati bilan barpo etilgan haykalning tantanali ochilish marosimida so'zlagan nutqida. Shu bois ham Navoiy asarlarini har jihatdan o'rganish bugungi tilshunosligimizning ham eng dolzarb mavzularidan hisoblanadi.

Alisher Navoiy asarlarining leksik xususiyatlarini yoritishda va bu bo'limning tarkibiy qismi bo'lgan «Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asari qiyosiy-lug'aviy ko'rsatkich»ni tuzishda alohida yodgorlik leksikasini maxsus tadqiq qilgan va uning qiyosiy lug'atini tuzgan olimlar izidan bordik. Shu bilan birga, til tarixi tadqiqotchilarining bir xil asosda turli davr yodgorliklarining mukammal qiyosiy lug'atlarini tuzish o'zbek tarixiy leksikologiyasi bo'yicha qimmatli ma'lumotlarni berish bilan birga mavjud tarixiy lug'atlarimizni to'ldirish uchun muhim va tayyor material beradi degan fikriga to'la-to'kis qo'shilamiz.

Ko'zlagan maqsadimizga muvofiq ishimiz quyidagi ichki bo'linmalardan iborat bo'ladi:

I. 1. Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asarining miqdoriy ko'rsatkichlari.

2. Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asari leksikasining tarixiy etimologik qatlamlari.

3. Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asari va «O'zbek tilining izohli lug'ati» (O'TIL) uchun mushtarak bo'lgan so'zlar.

6. Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asarida qo'llanib, O'TILga kirmagan so'zlar:

1) eskirgan so'zlar;

7. Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asarida so'zlarning fonetik variantlari.

II. Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asarida qo'llangan onomastik birliklar:

a) shaxs nomlari;

³ I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: O'zbekiston, 2008. – B. 3–4.

⁴ "Xalq so'zi" gazetasi, 1991-yil, 1-oktabr. I.A.Karimov. O'zbekiston mustaqillikka erishish arafasida. Toshkent, 2011. 401–403-betlar.

- б) asar nomlari;
- в) joy nomlari;
- г) shoirlar nomi.

Birinchi bob

ALISHER NAVOIYNING «MAJOLISUN-NAFOIS» ASARINING LEKSIK XUSUSIYATLARI

1-§. Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asari soʻz boyligining miqdoriy koʻrsatkichlari

Leksikani statistik jihatdan oʻrganish mashaqqatli va ogʻir ekanligi hammaga maʼlum. Natijalari atigi bir betda umumlashtirilishi mumkin boʻlgan miqdoriy koʻrsatkichlar izlanuvchidan yillab qilinadigan ogʻir mehnatni taqozo etadi. Biz ham shu mashaqqatli ish bilan shugʻullanib, Alisher Navoiyning “Majolisun-nafois” asarlari leksikasi boʻyicha quyidagi miqdoriy koʻrsatkichlarni qoʻlga kiritdik: asarda hammasi boʻlib 40 914 soʻzshakl ishlatilgan. Qoʻllangan soʻzlar 4260 lugʻat birligi – leksemani tashkil etadi. Demak, oʻrtacha soʻz qoʻllanish chastotasi 12 marta ekanligi koʻrsatadi (albatta, bu umumiy soʻzlar hisobidan). Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asarida atigi bir bor ishlatilgan *atodorliq xulqlik/xulqluq*, *xiraliq*, *vujudluq*, *tiyralik*, *telbalardek*, *taxayyulluq*, *tavrligʻ//tavrlik*, *tavrliq*, *tasarrufluq*, *taqvimdek* kabi soʻzlar bilan bir qatorda necha yuz martalab ishlatilgan *emoq* toʻliqsiz feʼli, *boʻlmoq*, *qilmoq*, *etmoq* kabi yordamchi feʼllar, shaxs va koʻrsatish olmoshlari, *amakizoda*, *anjumsipoh*, *arzadosht*, *badmaosh*, *beadabona*, *beadadona*, *farogʻatdoʻst*, *faylasufvash*, *gʻarobatjoʻy* kabi fors-tojikcha soʻzlar ham qoʻllangan.

Bu 4260 leksema tarixiy-etimologik jihatdan quyidagicha taqsimlangan:

2. 1. Turkiy soʻzlar – 926 ta (umumiy leksikaning 21,7 foizini tashkil etadi).
3. Arabcha soʻzlar - 1661 ta (39 foiz).

4. Fors-tojikcha soʻzlar - 781 (15,6 foiz).

5. Aralash holdaga soʻzlar - 538 ta (12,6 foiz):

a) arabiy - turkiy soʻzlar - 79 ta (1,9 foiz).

b) eroniy - turkiy soʻzlar - 49 ta (1,1 foiz);

v) arabiy - eroniy - turkiy soʻzlar - 214 ta (2 foiz);

g) arabiy - eroniy (kelib chiqishi jihatidan arabcha, ammo fors-tojikcha yasovchi qoʻshimchalar bilan hosil boʻlgan soʻzlar) - 236 ta (2,9 foiz).

Demak, maʼlum boʻladiki, Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» leksikadagi turkiy soʻzlar (21,7 foiz, aralash holdagi soʻzlarni hisobga olmaganda) ning miqdori arabcha va fors-tojikcha soʻzlarning adadidan (64 foiz) ancha past. Qoʻllangan 4260 leksemaning 2996 tasi (70,3 foiz) hozirgi oʻzbek adabiy tilida va shevalarda uchraydi, qolgan 1264 ta soʻz hozirga oʻzbek kitobxoni uchun eskirgan boʻlib, umumiy leksemalarning 29,7 foizini tashkil qiladi.

Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois»dagi mavjud leksemalarni «Oʻzbek tilining izohli lugʻati» ga nisbatan olib qarasak, 1755 leksema (41,2 foiz) lugʻat fondidan oʻrin olganli, 2505 leksema (58,8 foiz) mazkur lugʻatda uchramasligini koʻramiz. Shundan:

a) eskirgan soʻzlar - 1264 ta (29,7 foiz);

b) nomlar - 892 ta (20,9 foiz).

Bundan tashqari, bu yodnomalarda quyidagi 52 ta dubletlar (fonetik farqli soʻzlar) mavjud: *adil // adl* , *asil//asl*, *ato//ota*, *avvalgi//avvalgʻI*, *ayogʻ//ayoq*, *chogʻlik//chogʻliq*, *diljoʻylugʻ//diljoʻyluq*, *doyim//doim*, *ekan//ekon*, *erkan//erkin*, *gado//gadoy*, *iki//ikki*, *inilik//iniliq*, *jome//jomeʻ*, *jumla//jumlat*, *koʻngil//koʻngul*, *madadkorligʻ//madadkorliq*, *misra//misraʻ*, *moʻ//mo*, *mushkil//mushkul*, *musohibligʻ//musohibliq*, *mutaallaq//mutaalliq*, *naqqoshlik//naqqoshliq*, *nogah//nogoh*, *nomurodligʻ//nomurodliq*, *oʻgʻil//oʻgʻul*, *oʻttiz//oʻttuz*, *odamiylik//odamiyliq*, *ortugʻ//ortuq*, *qarongʻu//qaronqu*, *qasoid//qasoyid*, *qattigʻ//qattiq*, *qullugʻ//qulluq*, *qullugʻ//qulluq*, *shoʻxlik//shoʻxluq*, *shoirlik//shoirliq*, *tabʻlik//tabʻliq*, *taollo//taolo*, *tatabbu//tatabbuʻ*, *tavrligʻ//tavrlilik*, *tegra//tegru*, *tib//tibb*, *vayron//vayrona*, *vojib//vojob*, *xirman//xirmon*, *xubliq//xublugʻ*, *xulqlik//xulqluq*, *yigirma//yigirmi*, *yomonlik//yomonluq*, *yorligʻ//yorliq*, *yorugʻlik//yorugʻlugʻ*, *zamon//zamona*, *zaxim//zaxm* mavjud boʻlib, ularning 18 tasi turkiy, 28 tasi arabiy, va 5 tasi eroniy tarixiy-etimologik qatdam (TEQ)ga oid soʻzlardir. Yodgorliklarda qoʻllangan atoqli otlarning 732 tasi kishi nomlarini (antroponimlarni): shundan 287 tasi shaxs nomlari, 445 tasi shoirlar nomi, 102 tasi joy nomlarini (toponimlarni), 58 tasi asar nomlarini tashkil qiladi. Biz oʻz ishimizda bu haqda toʻxtalib oʻtirmadik, chunki bu xususda qator ilmiyishlarda yetarlicha maʼlumot berilgan.

Bu ma'lumotlarni quyidagi jadvatda umumlashtirilishi mumosh: (1-jadval). Endi miqdoriy ko'rsatkilari 1-jadvalda keltirshgan lug'aviy guruhlarining tahlili ustida to'xtalamiz.

Tarixiy etimologik qatlamlar o'zbek va turshshunoslik leksikografiya va leksikologiyasida ancha mufassal o'rganilgan.

X-XIX asr adabiy tili uchun asosan uch tarixiy qatlam xosdir:

- 1) turkiy qatlam;
- 2) arabiy qatlam;
- 3) eroniy qatlam.

Shubhasizki, bu qatlamlar ichida juda qadimgi davrlardan boshlab xalqimiz tilida qo'llanib kelinayotgan xitoycha, so'g'dcha, yunoncha, mo'g'ulcha, hindcha kabi tarixi tamoman boshqa tillarga borib taqaladigan so'zlar ham bor. Lekin bunday so'zlarni alohida guruhlariga ajratish ham munozarali, ham fan uchun ahamiyati kamdir. Chunki o'zbek xalqi qech qachon yunonlar bilan bevosita aloqada bo'lmagan va ulardan so'z qabul qilib, ularga so'z bermagan. Bunday so'zlar tilimizga arablar tomonidan o'tgan, shuning uchun ularni arabiy so'zlar sifatida baholash lozim. Shu bois ham biz Alisher Navoiy asarlari lug'at boyligini uch asosiy qatlamga ajratdik:

Turkiy so'zlar 584 ta (13,7 foiz).

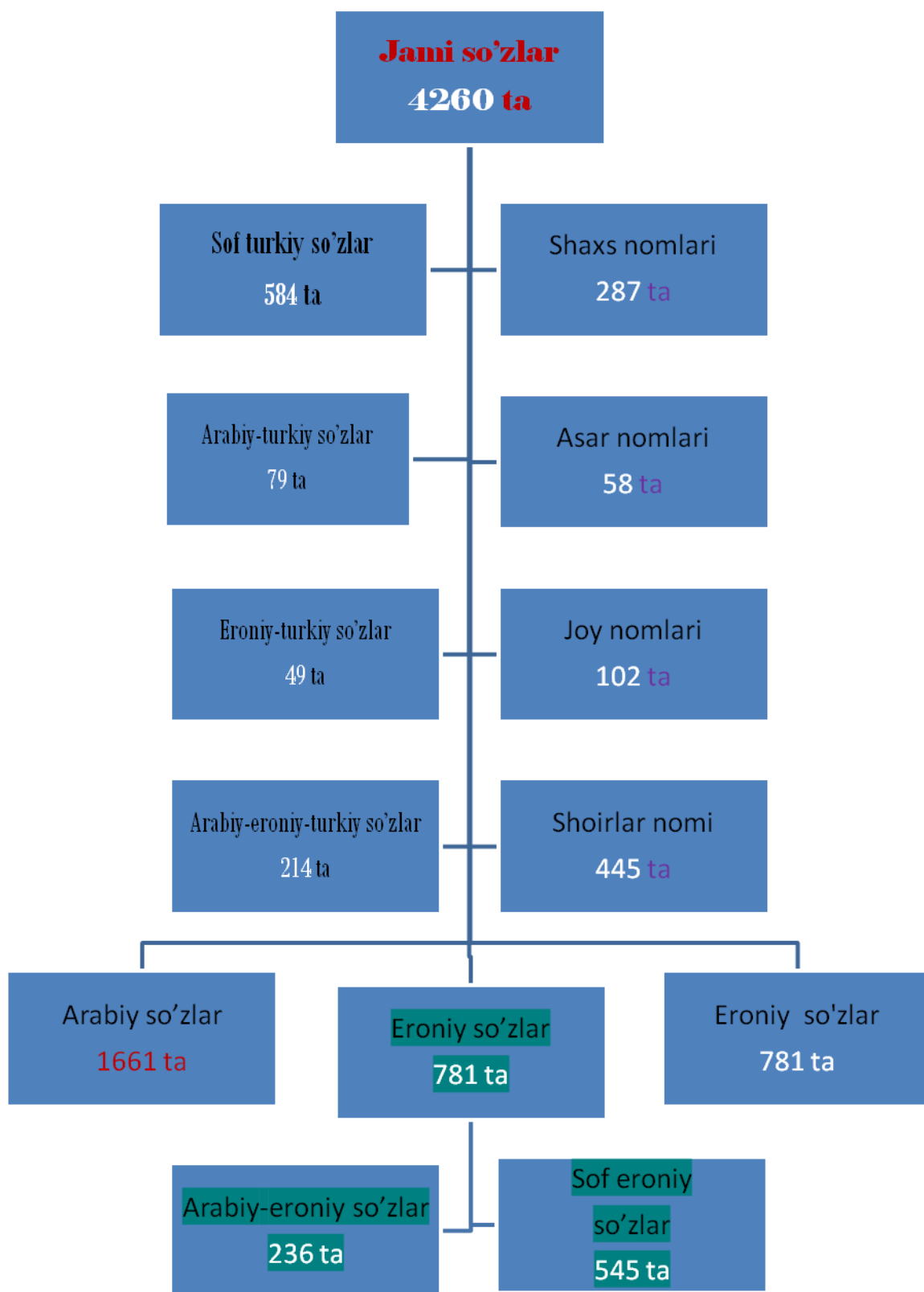
Arabiy so'zlar 1661 ta (39 foiz).

Eroniy so'zlar 545 ta (12,8 foiz).

Shuningdek, aralash so'zlar ham mavjud bo'lib, ular 578 ta (13,6 foiz)ni tashkil etadi.

Turkiy sso'zlar	Қатлам сўзлари		Jami so'zlar		DLTda bor so'zlar		O'TILda bor so'zlar		Eskirgan so'zlar		Nomlar							
											Shaxs nomlar i		Asar nomlari		Joy nomlari		Shoiralar nomlari	
			Soni	Foiz	Soni	Foiz	Soni	Foiz	Soni	Foiz	Soni	Foiz	Soni	Foiz	Soni	Foiz	Soni	Foiz
			926	21,7														

Jami soʻzlar	arabiy- troni soʻzlar	sof eroniy soʻzlar	Eroniy soʻzlar	Ara diy ssoʻzlar	arabiy- eroniy soʻzlar- туркий	eroniy- turkiy soʻzlar	arabiy- turkiy soʻzlar	sof turkiy soʻzlar
3368	236	545	781	1661	214	49	79	584
79	2,9	12,8	15,6	39	2	1,1	1,9	13,7
325								
7,6								
1755								
88								
1264								
29,7								
287								
6,7								
58								
1,4								
102								
2,4								
445								
10,5								

2-§. Soʻzlarning tarixiy-etimologik qatlamlari

Alisher Navoiy «Majolisun-nafois» asaridagi bu koʻrsatkichni lugʻat boyligi aniq sanalgan Muhammad Solihning «Shayboniynoma» asari bilan solishtirsak, quyidagi dalillarni koʻrsatadi

Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asarida turkiy soʻzlar miqdori 13,7 foizni tashkil etadi (oʻzlashgan qatlam soʻzlari bilan birgalikda) «Shayboniynoma» asaridagidan ikki yarim marta pastdir. Bu holatning sababi «Majolisun-nafois» da 431 ta fors-tojik tilida ijod qilgan 494 fors-tojikcha baytlarning keltirilgani hamda 1470 (34,5 foiz) atoqli otlarning qoʻllanganligidadir.

Alisher Navoiy qoʻllagan soʻzlarning 1938 tasi, yaʼni 45,5 foizi OʻTILga kiritilgan.

2.1. Turkiy soʻzlar qatlami

Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asarida, yuqorida taʼkidlaganimizdek, turkiy TEQga oid soʻzlar 584 ta (13,7 foiz) boʻlib, aralash soʻzlardan: arabiy-turkiy 79 ta (1,9 foiz), eroniy- turkiy 49 ta (1,1 foiz), arabiy-eroniy-turkiy soʻzlar 214 ta (2 foiz) dir.

Asardagi turkiy TEQ ga mansub 691 soʻzlar maʼno jihatidan nihoyatda xilma-xildir. Ular tahlil etilganda alohida sohaga oid nomlarni tasnif qilish unchalik maʼqul boʻlmaydi. Chunki 4260 soʻzdan 524 tasi 12,3 foizigina sof turkiycha soʻzlarni tashkil qiladi.

Sof turkiy soʻzlar: *adoq, yogʻ//ayoq, ayla-, aylan-, ayril-, ayru, ayt, aka, anga, angla-, anda, andoq, ancha, aro, asra-, asru, ato (ota), achchiq, aya-, barmoq, barcha, ber-, beri, berk, biz, biyik, bil-, bilan, bir, bir-bir, birdam, bir-, ikki, birla, birov, biror, bit-, biti-, bitikchi, bogʻla-, bogʻliq, boq-, bor, bor-, bora, bori, boricha, borchha, bos-, bot, bosh, bosh-, boshicha, boshqa, boshla-, boshligʻ, boshtin-ayoq, bu, buz-, buzugʻligʻ, bukun, boʻl-, boʻlgʻudek, bulut, burun, burungʻi, butmak, buyur-, boʻy, buyla, boʻyun, dagʻi, de-, dimogʻ// dumogʻ, dogʻi, doyim//doim, ye-, yel, yel-, yolin, yemak, yomgʻur, yemir-, yeng-, yer, yerlik, yet-, yetti, yovush-, yogʻ-, yogʻin, yoz-, yoy, yoyil-, yoq-, yolgʻon, yolgʻuz, yomon, yomonla-, yomonlik/yomonluq, yon, yon-, yonchoq, yop-, yor-, yora, yorligʻ//yorliq, yormaq, yoron, yorsiz, yorugʻ, yorugʻlik//yorugʻlugʻ, yorut-, yot-, yosh, yoshlik, ila, ilik, in-, inilik/iniliq, ini, irin, is, isla-, islik, ista-, it-, ich-, ichguvchi, ichirgandek, ichkuchi, ichra, ish, yibor-, yigʻil-, yigirma/yigirmi, yigit, yigitlik, yigʻishtur-, yigʻla-, yiqil-, yil, yilliq, yiroq, yoʻq, yoʻqlugʻ, yoʻl, yoʻluq-, yoʻsin, yoʻsunluq, kabi, kez-, keyin, kel-, kes-, ket-, kech-, kecha, kechimlik, kiyiz, kim, kimsa, kir-, kirpik, kichik, kichiklik, kishi, kiy-, koʻb, koʻz, koʻzgoʻ, koʻzidek, koʻzluk, kuy-, koʻk, koʻks, kul, kul-, kulku, kumush, kun, koʻn-, koʻngil//koʻngul, koʻngulluk, kunduz, kun, koʻp, koʻr-, koʻra, koʻrub-koʻrmas, koʻtar-, kuch, kuchli, man, men, mendek, min-, ming, nayla-, net-, necha, nechuk, nechun, nimarsa, ogʻiz, ogʻa, ogʻri-, oyoq, oz, ozroqcha, oy, oydek, oyin, oq-, ol, ol-, oli-da, olti, olti-yetti, omiyligʻ, ona, onsiz, oncha, ora, orqali, ort-, ortugʻ//ortuq, os-, osonlik, ost, ot, ot-, ota, ota-ona, otar-tutar, otlari-, otligʻ, och-, ochiq, osh, oshliq, pufla-, sakkiz, sakson, saqol, sana-, san, sanch-, sari, sarigʻ, sekkiz, sekri-, sekson, sen, sigʻ-, siz, sila-, silki-, sin-, sovur-, sovut-, sol-, soch-, suv, sugʻur-, sudra-, soʻz, sun-, sur-,*

sustay-, so'r-, so'zla-, so'ng, so'nggi, so'ngok, so'ngra, so'nrag'i, tayog'la-, tanga, tangri, tani-, tarqal-, tashla-, teg-, tegra//tegru, tez, tezlik, teng, tengri, tengriliq, tep-, tiy-, til, tila-, til-, tin-, tirguz-, tirik, tog', toy-, tom-, ton-, tong, top-, topshir-, toriq-, tort-, tortquvchi, tosh, toshqari, tub, tug', tuga-, tuganchi, tuz, tuz-, tuzat-, tuzguchi, tuk, tul-, tun, tur-, turk, turkman, turkcha, tur-, tut, tut-, tutash-, tufrog'-, tush-, tutosh-, , to'k-, to'y, to'qquz, to'qson, to'la, to'lun, to'n, to'r, to'rt, u, uyot, uz-, uzra, o'z-o'zi, uzun, uy, uyqu, uyla, uylakim, o'yna, ulg'ay-, ulug', ulus, ulcha, un, una-, unut-, ur-, urush, urush-, ust, uch, uchqun, o'chog', uchun, uchur-, ushbu, ushmundoq, ushoq, uyu-, uyat, uyatlig', chayna-, chaq-, chala, chal-, chek-, cherik, chiq-, chin, chirma-, chiroylik, chog', chog'ir, chog'lik//chog'liq, chok, chol-, chop-, shu, shundoq, evrul-, ega, egalla-, egn, edi, ey, ekan//ekon, el, ellik, elt-, elchilik, emas, emdi, emish, en-, endi, er, er-, erdi, erish-, erkan//erkin, ermas, ermaslig', ermish, ersa, erur, esa, et, et-, etak, eshak, eshik, eshit-, yubor-, yuz, yuz, yuzlan-, yuzluk, yuqori, yumala-, yur-, yut-, yuxlaqu, yayoq, yakdastlik, yalang, yamog'liq, yamon, yana, yangi, yanglig', yara, yarash-, yarim, yarmoq, yasa-, yasoq, yasol, yaxshi, yaxshi-yomon, yasha-, yashurun, o'g'il//o'g'ul, o'g'urla-, o'z, o'zbek, o'k, o'ksuk, o'ksu-, o'q, o'qi-, o'l-, o'n, o'p-, o'rgan-, o'rta-, o't, o't-, o'tluq, o'tru, o'ttiz//o'ttuz, o'xsha-, o'yun, qayon, qazoqlig', qazon, qay, qayg'u, qaysi, qayt-, qalin, qani, qanot, qari, qariliq, qaro, qarong'u//qaronqu, qarshiliq, qatiq, qattig'//qattiq, qachon, qil, qilg'ondek, qilg'onlaricha, qilg'uv, qilg'udek, qil-, qiluvchi, qirq, qirog', qiron, qisqa, qoz-, qol-, qon, qon-, qotil-, qoch-, qosh, qo'buz-, quyi, qo'l, qullug'//qulluq, qul-, quloq, qum, qo'p-, quruq, qurchuq, qutqar-, qutul-, qo'sh, qo'y-, qo'rg'on, qo'rq-.

Arabcha-turkiycha so'zlar: avvalgi//avvalg'i, avdatliq adablig'//adabliq, aybsiz, astrabodlig' atvorliq, axloqlik, ahvollig', bul'ajablig', buxorolig', vafosiz, viqorliq, vujudlo'q, da'volik, devonalardek devonalig', devonboshi, diqqatlik, diqqatsozlig', jafochi, jurjonlik, jo'nobodlig', zarofatliq, zarradek, zehnilik, zotlig', zulfidek, idrokliq, ilmliq, insoniyatlik, kabudjomalig', kamardo'zliq, kimyogarlik, kotiblik, kohilliq, lavandlig', latofatlik, lolliq', mabhutluq, mazasiz, mazlumshiorlig', mazmunluq, maylliq, manishlik, mashliq, matla'dek, matla'larcha, mahdiylik, mahoratlig', mahrumluq, mashg'ulluq, mashrabliq, mashhadlig', minnatdorlig', mullolig', mutasavvirlik, muxovaraliq, muhovaraliq, naqqoshlik//naqqoshliq, nasabliq, nafsliq, niyozmandlig', odamiylik//odamiyliq, omiylig', oshiqliq, oshuftalig', ra'nolig', sabodek, sabrsiz, savoddek, sahariydek, sahhoflik, simnonliq, sifotlig', sovaliq, suhbatliq, taaqqulluq, tabaslik, tabrizlik, tab'lig'//tab'lik//tab'liq, tavrlig'//tavrlig'//tavrliq, tayobodlig', taqvimdek, taxayyulluq, ta'zimlik, telbalardek, tiyralik, turfaliq, turshizlik, uzrxohlig', xulqlik//xulqluq, shayxliq, shakllik, shikoyatpayvandlig', shiorliq, shirinadoliq, shoirlik//shoirliq, shu'badabozliq, qabuliyatlik,

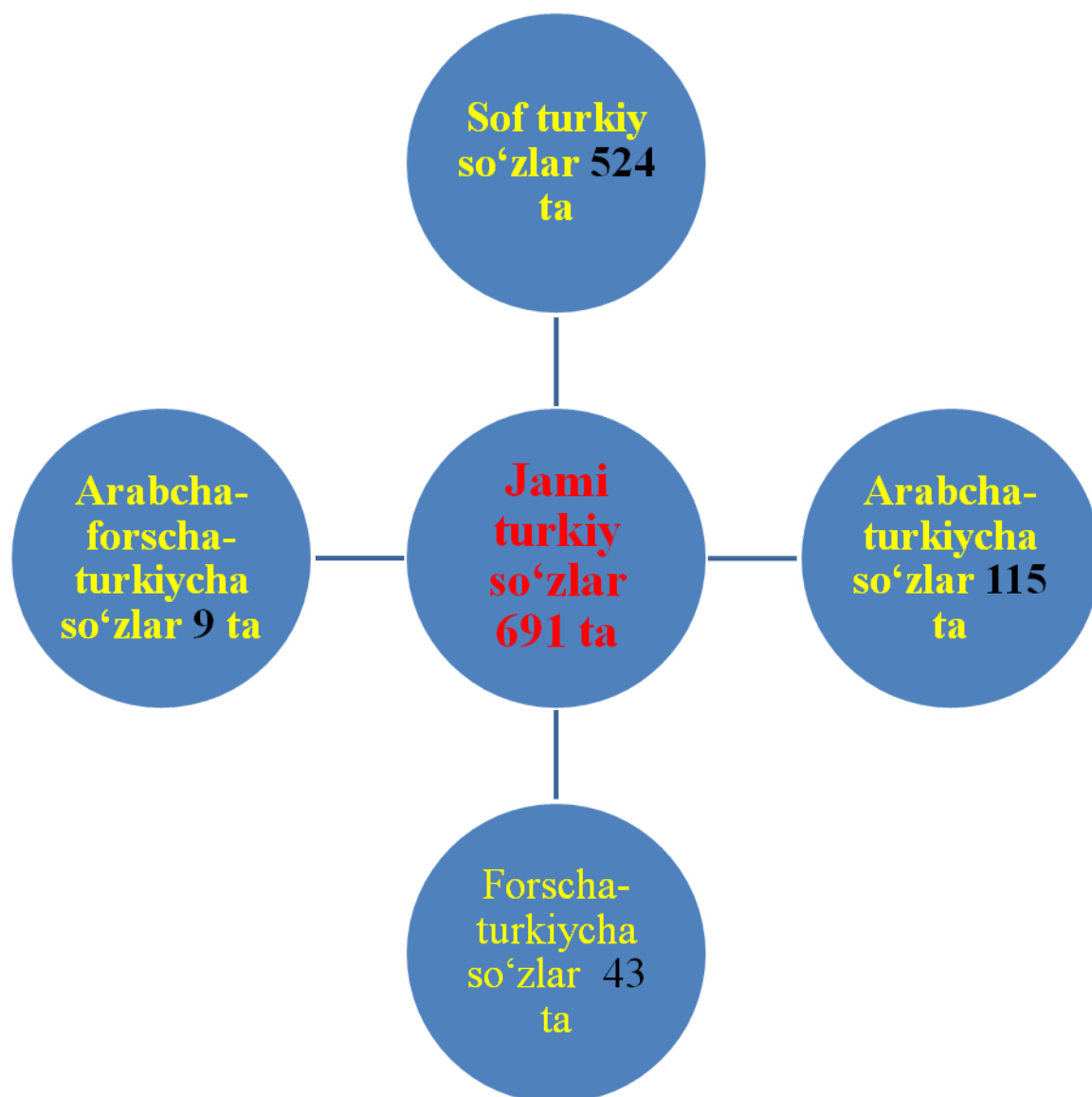
qalandarlik, qasidaxonliq, qobiliyatlig', quvvatlig', qullug'//qulluq, g'azlfurushluq, g'amxorliq, g'ariblik, hayotdek, hinducha, hiriylig, hofizaliq, hofizasicha, hullaboflig', hurmatlig'.

Forscha-turkiycha so'zlar: *sipohiylik, shogirdlig, sho'xlik//sho'xluq, yakdastlik, yamog'liq, g'unchadek, hushyorlig'. badxo'ylug', badshe'rlik, barhamlig', bedillig', beixtiyorlig', beparvolig', betoblig', betoqatlig', bexudlig', beholig', bechoraliq', birdam, bulbuldek, gustohlik, darveshlik//darveshliq, darveshxo'yluq, darzigarlik, diljo'ylug'//diljo'yluq, donoliq, jomabofliq, jonlig', zebolig', ziyoratgohliq, zorlig', kamlik, kamongarlik, kapanakpo'shluq, kissado'zluq, kordgarlik, kosagarlik, nomurodlig'//nomurodliq, notavonlig', navisandalik, loladek, naqshbozlig', noziklik//nozukluk osonlik, parishonlig', podshohlig', purgo'yliq, purkorlig', puxtalig', pushaymonlig', ravonlig', ranginlig', rasvolig', rahnamoyliq, sodaliq', somonliq, soflig', tanburachi, tirandozlik, farzandlig', xayolangezlik, xaymado'zluq, xaroblig', xiraliq, xishtmolliq, xomlik, xorlig', xubliq//xublug', xudoroylik, xudroylik, xurusonliq, xushgo'yliq, xushluq, xushxonliq, chechaktuluq, choshnilig', shaydoliq', sharmandaliq', sherozlik//sherozliq, shikastalik, shikoflig'.*

Arabcha-forscha-turkiycha so'zlar: *ra'nosifatliq, badfe'lliq, besabablig', behijobliq, nuqtapardozlig', naqqoshliqdek, faqrpeshalik, fanoandeshalik, xushtab'lig'.*

Asarda qo'llangan turkiy so'zlarni quyidagi jadvalda ifodalash mumkin:

(4-jadval)

a) otlar: *adoq*// *yogʻ*//*ayoq*, *aka*, *ato* (*ota*), *barmoq*, *bosh*, *boshligʻ*, *bulut*, *burun*, *boʻyun*, *dimogʻ*// *dumogʻ*, *yel*, *yolin*, *yomgʻur*, *yer*, *yogʻin*, *yoy*, *yomonlik*//*yomonluq*, *yora*, *yorligʻ*//*yorliq*, *yormaq*, *yorugʻlik*//*yorugʻlugʻ*, *yosh*, *yoshlik*, *ini*, *irin*, *is*, *yigit*, *yigitlik*, *kimsa*, *kirpik*, *koʻz*, *koʻzgu*, *koʻks*, *kul*, *kulku*, *kumush*, *kun*, *koʻngil*//*koʻngul*, *kun*, *kuch*, *ogʻiz*, *ogʻa*, *oy*, *ona*, *ot*, *ota-ona*, *osh*, *saqol*, *tanga*, *tangri*, *tegra*//*tegru*, *tosh*, *turk*, *etak*, *eshak*, *eshik*, *yarmoq*, *qazon*, *qanot*, *quloq*, *qum*.

b) feʼllar: *ayla-*, *aylan-*, *ayril-*, *angla-*, *asra-*, *aya-*, *ber-*, *bil-*, *bit-*, *biti-*, *bogʻla-*, *boq-*, *bor-*, *bos-*, *boshla-*, *buz-*, *boʻl-*, *buyur-*, *de-*, *ye-*, *yel-*, *yemir-*, *yeng-*, *yet-*, *yovush-*, *yogʻ-*, *yoq-*, *yomonla-*, *yop-*, *yor-*, *yorut-*, *yot-*, *isla-*, *ista-*, *ich-*, *yibor-*, *yigʻil-*, *yigʻishtur-*, *yigʻla-*, *yi qil-*, *yoʻluq-*, *kez-*, *kel-*, *kes-*, *ket-*, *kech-*, *kir-*, *kiy-*, *kuy-*, *kul-*, *koʻn-*, *koʻr-*, *koʻtar-*, *min-*, *nayla-*, *net-*, *tayogʻla-*, *tani-*, *tarqal-*, *tashla-*, *teg-*, *tep-*, *tiy-*, *tila-*, *til-*, *tin-*, *tirguz-*, *tom-*, *ton-*, *top-*, *topshir-*, *toriq-*, *tort-*, *qil-*, *qoz-*, *qol-*, *qon-*, *qotil-*, *qoch-*, *qoʻp-*, *qutqar-*, *qutul-*, *qoʻy-*, *qoʻrq-*.

Biz yuqorida ot va fe'l so'z turkimiga mansub so'zlarnigina ma'no jihatdan tasnif qildik. Otlar kabi fe'llar ham lug'aviy ma'no guruhlariga ajratilishi mumkin, lekin bizga ularning ichki tasnifi bilan shug'ullanishga ishning hajmi imkon bermadi. Olmosh va ravish so'z turkumlariga mansub so'zlar ham anchagina, biroq ularni ma'noviy va lug'aviy jihatdan tasnif qilishga yetarli asos yo'q. Boshqa turkumlarga oid so'zlar ham yodgorliklarda uchraydi. Bu so'zlar haqida ham olmosh va ravish so'z turkumlari haqida bayon etilgan fikrni aytish mumkin.

Alisher Navoiy «Majolisun-nafois» asari leksikasida yordamchi so'z turkumlariga xos: bog'lovchilar *-kim, toqi/dog'i*; ko'makchilar: *birla/birlan/bilan, uchun, uzra, ko'ra, sari*; undov: *oyo* kabi so'zlar ham keng qo'llangan. Demak, Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asaridagi turkiy TEQning asosiy qismini fe'llar tashkil qiladi, chunki bu asar XIV-XV asrlarda Movaraunnahr va Xurosonda yashab ijod etgan 445 shoirning hayoti haqida qisqacha ma'lumot beradi, shuningdek, ularning g'azallaridan namunalar keltiradi. Bu ijodkorlarning faqat 14 tasi turkigo'y bo'lib, qolgan 431 tasi fors- tojik tilida ijod qilishgan. Shu boisdan ham bu «Majolisun-nafois»da adabiyot va ijod bilan bog'liq so'zlar qo'llangan va ular o'z atrofida arabiy-forsiy sinonimlarni birlashtirgan. Shuning uchun ham yodgorliklarda turkiy TEQga mansub so'zlar son jihatidan o'zlashgan so'zlardan kam bo'lsa-da, ular dominant sifatida faoliyat ko'rsatgan. Ushbu bois ham turkiy so'zlar nufuzi arabiy va forsiy so'zlardan ustunligi ta'minlangan.

2.2. Arabcha so'zlar qatlami

Yuqorida aytib o'tilganidek, arabiy TEQ ga mansub so'zlar Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asari leksikasining 39 foizini (1661 leksema) tashkil qiladi (aralash tipdagi so'zlar bu hisobga kirmaydi).

Alisher Navoiy «Majolisun-nafois» asarida qo'llangan *firdavstazyin, irshod, istifoda, kudurat, mas'ud, mashmumot* singari yuzlab so'z va so'z birikmalarini so'zlashuv uslubiga xos deyish mumkin emas.

«Majolisun-nafois» leksikasidagi arabcha TEQ ga mansub so'zlar tashqi moddiy jihatdan bir bo'g'inli - ikki fonemali (*to*) so'zidan besh bo'g'inli, o'n fonemaligacha (*moxalaqalloh*) bo'lgan so'zlarni tashkil qiladi. Masdarlar (harakat nomlari), mavhum otlar, fe'llarning deyarli barcha faol va majhul (passiv) nisbatlari, joy va payt nomlari (MaSSaS tipidagi), shaxs otlari (SaSSaS tipidagi), fe'llardan kelib chiqqan sifatlar, otlarning siniq ko'plik formalarini tashkil qiladi.

Masdarlar: *adalat, ada, bayt, sabab, tavsif, iltifat, istigaa ixtiyar, kiyosat, malahat.*

Mavhum otlar: *azimat, marhamat, vajh, va'da, vahshat, davran, javhar, jur'at, zaman, izzat, shm, iman, irada, ixtiyar.*

Muayyan (konkret) otlar: *kitab, maktab, muhr, naqsh, oraz, naxl, ravoq, sanduq, tabaq, tovus, hujra.*

Sifatdoshlar: mubaddal, muvakkil, munqati', muntazir, mutahayyir, musallam, muqayyad, muqarrar, mug'anniy.

Shaxs otlar: *amir, vazir, ma'shuq, mo'min, nabi, sultan.*

Fe'ldan kelib chiqqan oddiy darajadagi sifatlar: *mahbub, mahrum, mahram.*

Orttirma darajadagi fe'l sifatlar: *a'zam, afzun a'za, ahval.*

Nisbiy sifatlar: *boqi(y), ilohi(y), kayoni(y), vovi(y), asi(y).*

Ravishlar: *avval, batinan, zahiran, alhal, filhal.*

Bog'lovchilar: *amma, va.*

Siniq ko'plik son formalari: *avsaf - vasf* so'zidan, *avqaf – vaqf* so'zidan, *atrof-taraf* so'zidan, *aflok – falak* so'zidan, *af'al – fe'l* so'zidan, *afg'on - fig'on* so'zidan, *axbor - xabar* so'zidan, *ahvol - hol* so'zidan, *ehson - hasan* so'zidan, *e'zoz - aziz* so'zidan.

Ko'plik sonning to'g'ri yoki to'liq ko'rinishlari: *himayat, tarbiyat, sulukat, savalat, kayfiyat, ahvalat, mavjudat.*

Joy va payt nomlari : *mavzi', mavsum, mazklis, maydan, manzil.*

Arab masdarlari aksariyat turkiy yodgorliklarda bo'lgani kabi Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asarida ham o'zlarining fe'l-otlik ma'nolarini saqlagan. Masalan: *tavsif, tavof, qatl.* Ular ko'pgina hollarda ot-fe'l tipidaga qo'shma fe'llar tarkibida *et-, qil-, ayla-* so'zlari bilan ot vazifasida kelib, o'timli fe'llarni hosil qiladi: *taklif qil-, tasnif ayla-, tark et-* kabi. Bunday masdarlar bo'l- fe'li bilan birikib, ko'pgina qollarda murakkab o'timsiz fe'llar yasagan:

Mirning asli Ozarbayjondindur va mavludi Sarob otlig' kentdindur. Yigitliklarida shayx Sadriddin Ardabiliy (quddisa sirruhu)g'a murid bo'ldilar (3).

Sayd etti dilbarim meni oshufta sochdin,

Soldi kamand bo'ynuma ikki qulochdin (32).

Hazrati Mirg'ama'lum bo'lg'och, oni o'z suhbatidin mahrum qilib xonaqoxdin ixroj qildilar va buyurdilarkim, hujrasini buzub tufrog'in toshqari tashlasinlar (5).

Ba'zan arab masdarlari o'zlarining ot-fe'llik xususiyatlarini yo'qotib, muayyan moddiy narsalarni anglatib kelgan: *kitob, bayt, davot.* Mavhum ma'no anglatuvchi masdarlar shu o'zakdan hosil bo'lgan so'zlar bilan sinonimik munosabatga kirisha olishi arab tili grammatikasi uchun odatiy hol. Bu xususiyatga molik so'zlar Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asarida keng qo'llangan: *azm-azimat, karam-karamat, saval-savalat.*

Yodgorliklarda aniqlik nisbatida (CaCnC qolipli) va *mu-* old qo'shimchali *-i-* infiksli arabcha sifatdoshlar ajralmas otsifatlar tarzida qo'llangan bo'lib (a), majhul nisbatdagi sifatdoshlar (MuCCnC qolipli) va *mu-* old qo'shimchali, *-a-* infiksli holatda (b) qo'llanadi:

a) *kozib, vosiy, zolim, sohib, muvakkil, mutahayyir, mutavajjih;*

b) *azimat, alamat, asalat, kiyasat*.

Shaxsotlari (CaCCaC qolipli) doimo otsifat tarzida qo'llangan: *shar'iyot, sifot, sodot, takallufot, avsot, falakiyot*.

Alisher Navoiy arabcha oddiy darajadagi sifatlarni ot-sifat tarzida qo'llasa (a), orttirma darajadagilarni faqat sifat turkumi sifatida qo'llaydi va daraja ma'nosini aks ettirmaydi (b):

a) *zaif, kabir, mazlum, rahim*;

b) *mubtalo*.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois»da arab nisbiy sifatlari o'z ma'nosini to'liq saqlaydi: *vahshiy, majoziy, rabboniy, haqiqiy, boqiy*.

Alisher Navoiy «Majolisun-nafois» asari leksikasida arabcha yordamchi so'z turkumlari ham o'z ma'nosida qo'llanadi: *amma*, va kabi teng bog'lovchilar.

Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» muallifi ko'plik sonining to'g'ri formalarini ko'plik sonining to'g'ri formalarini (jen. rod. -at, qo'shimchali, muj. rod -in qo'shimchali) juda kam qo'llagan (a).

Siniq ko'plik qo'shimchalarini esa ko'plikni anglatgan holda (b), ayrim hollarda birlik ma'noda (v) qo'llagan:

a) *diyonat, zarurat, inoyat, karomat*;

b) *avsof, avqof, amvol, ahkom*;

v) *atrof, ahvol*.

Demak, arabcha so'zlarning ko'p qismini masdarlar, siftdoshlar, ko'plik sonning siniq shakllari va mavhum ot ma'nosini anglatuvchi so'zlar hamda muayyan otlar tashkil qiladi. Biroq dalillardan ma'lum bo'lmoqdaki, o'zlashgan so'zlar alohida lug'aviy ma'noviy guruhlarini tashkil eta olmaydi. Shuning uchun ham arabcha so'zlarni sistem leksikologiyada ajratilgan tub turkiy TEQdagi leksik-semantik va mavzuviy guruhlariga ularning teng darajadagi a'zosi sifatida kiritish mumkin.

2.3. Eroniy so'zlar qatlami

Yuqorida ko'rsatib o'tganimizdek, eroniy TEQga mansub so'zlar Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asarida 781 birlikni tashqid qiladi (15, 6 foiz). Shundan 236 tasi (2,9 foiz) o'zagi arabcha va yasovchi qo'shimchasi fors-tojikcha bo'lgan so'zlardir (5-jadval).

Uzoq tarixga nazar solsak, eroniy tilli xalqlar bilan turk ulusining aloqalari ildizi juda qadimiy ekanligining guvohi bo'lamiz. Daqiq tilshunos Mahmud Koshg'ariy ham XI asrdayoq bu do'stlikni e'tirof etib, turkiy va eroniy ikki tillilik mazkur xalqlar o'zaro aloqalarining mushtarak va qadimiy ekanligini ta'kidlagan edi. Shuni bilish mumkinki, ko'plab eroniy so'zlar V-XI asrlarda turkiy tillarga kirib kelgan.

Bu soʻzlarning isteʼmoli XIV-XV asrlargacha kengayib bordi, hatto XIX asrgacha ularning qiymati pasaymadi. Shuning uchun ham Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asarida fors-tojikcha soʻzlarning koʻlami turkiy soʻzlarnikiga qaraganda bir muncha koʻpdir.

Alisher Navoiy «Majolisun-nafois» asari leksikadagi eroniy TEQ ga mansub soʻzlarni tashqi-moddiy tomondan bir boʻgʻinli ikki fonemali (*ta-* old qoʻshimchasi) boʻgʻinli 12 fonemalikkacha boʻlgan soʻzlar (parishanahval) tashkil qiladi.

Grammatik mansubligiga koʻra eroniy soʻzlar quyidagicha:

Otlar: a) konkret otlar: *abr, amakizoda, ashk, bagʻr, badan, bang, bogʻ, bogʻbon, bogʻot, bozor, bunafsha, boʻston, ganj, gardun, gov, gul, gulzor, guliston, guhar, goʻsht, dar, dara, darvesh, darvoza, daryo, dast, dastor, dushman, doʻkon, doʻst, nayza, non, ob.*

b) mavhum otlar: *afsona, afsun, bahona, lof, maza, noz, nola, orzu, orom.*

Sifatlar: *afzun, beh, zar, zoʻr, pinhan, pok, rasvo, siyoh, xijil, xurram, xursand, xoʻb, cholok, sharmanda, shodmon, sharmisor, shoyista, shoʻrida, buzurg, bagʻoyat, bad, buzurg, garm, gulgun, devona, dilkash, dono, durust, zebo, zor, kabk, kam, kobud, zod, ozoda, orasta, orosta, osoyish.*

Misollardan shu narsa ayon boʻladiki, oʻzlashma soʻzlarning katta qismini konkret maʼnoli otlar va asliy sifatlar tashkil qiladi. Bundan tashqari, old qoʻshimcha affiksoidlar boʻlmish *be-, ba-, ser-, pur-, xush-* bilan yasalgan sifatlar ham talay. Masalan: *bagʻoyat, bechora, befoyda, behad, behayo, serob, purkor, puroshub, xushgoʻy, xushhol, xushhol, xushnavis.*

Ravishlar: *kam, bisyar, anchunan, xiyla.*

Sifatdoshlar: *sargashta, shikasta, shukufta.*

Modal soʻzlar: *kashki, magar, shayad.*

Bogʻlovchilar: *agar, lekin, valekin, gah-gahi, ya.*

Undovlar: *ey, vay, hayi huy, zihi.*

Sof forsiy soʻzlar. *Abr, abtarvash, abtarsheva, avbosh, agar, agarchi, az, amakizoda, andoz, afsona, afsun, ashk, ashkbor, ba, bagʻoyat, bagʻr, bad, badal, badan, badbaxt, badzabon, bajo, bazmgoh, bayram, baland, balki//balkim, bang, band, banda, bar, barhaq, barham, bas, base, baxt, baxshish, baho, bahodir, bahona, bahor, beandoza, beandom, begona, bedavo, bedod, bejihat, beixtiyor, beqaror, bemaoshlik, bemehr, beminnat, bemonand, beparvo, bexabar, bexeshona, bexonumon, bexudona, bechora, besha, biyobon, binish, bisyor, bo, bovar, bovujudi, bogʻ, bogʻbon, bogʻot, boz, bozor, bora, buzrukvor, buzurg, buzurgvor, buzurgzoda, buzurgmanish, bunafsha, bunafshazor, bunyod, boʻston, vale, gavhar, gavharzoyi, gavharrez, gado//gadoy, ganj, gar, gard, gardun, gardunjoh, garm, gah, gasht, gilaomiz, girdob, giryon, girist, giriftor, girya, gov, goh, goh-goh, goh-gohi, goho, guvoh, gudoz, guzir, goʻiyo, gul, gulandom, gulafshon, gulbarg, gulbong, gulgun, gulzor, guliston, gulnor, gulchehra, gulshan,*

gul'uzor, gunash, gunbaz, gung, guruh, guftor, guhar, guharbor, guharnigor, go'sha, go'sht, go'yanda, , go'yo, go'yoki, go'yon, go'l, go'riston, go'rxona, go'stoxona, davron, dam, dam-badam, dar, dara, darvesh, darveshvasht, darveshona, darveshsifat, darvoza, dargoh, dard, dardmand, dardmandona, daryo, darig', dariy, darmahal, darmon, darun, darham, dast, dastgir, dastgoh, dastmoya, dastor, dastras, dastur, dasht, devon, devona, devonavash, devonavor, devor, dehdor, dida, diqqatpesha, dil, dilbar, dildor, dilkash, dilnavoz, diloro, diloshub, dilpazir, dilpisand, dilrabo, dilraboyanda, dilfirib, dilxasta, dilxoh, dimog', dindor, dog', dod, dol, domgoh, donish, donishvar, donishmand, donishmandona, donish, dono, dor, doro, doru, doston, doxil, doxil, du, dud, dun, durarbor, durbor, durust, dushman, do'kon, do'st, yod, yodgor, yor, yoron, yoxud, jahon, jahongashta, jahongir, jahonoro, jahonso'z, jigar, jilvagar, jon, jonbaxsh, jonvor, jongudoz, jonon, jonparvar, joro'bkash, judo, zabon, zad, zang, zangor, zanjir, zar, zarifvash, zarofatandesha, zeb, zebo, zor, kabk, kadxudo, kam, kamand, kar, kobud, kog'az, kokul, kom, kor, korgoh, korxona, kosagar, koshki, ko'y, kulba, ko'shish, kushonish, ko'yu-ko'cha, lab, labolab, lavand, lavandvash, lavandsheva, lagan, laylivash, lak, lang, langar, lat, lekin, lola, loubolivash, lof, magar, magarkim, mag'zoba, maza, may, maygun, maydon, maymun, mayoba, mast, meva, mirzoda, moh, mujda, mo'y, murg', mushkbo', mo', nabira, navbahor, navisanda, navish, navoyib, navoh, navohiy, navras, nadimsheva, nayobat, nayza, nayshakar, namak, namudor, nargis, nigor, nigoriston, nigun, nob, nogah//nogoh, nodon, noz, nozanin, noziksheva, noz, nozuk, nokas, nola, non, nonvoy, nopaydo, notavon, noxush, nohamvor, noshod, noshoyista, no'sh, ob, obodon, ovoza, ogoh, ozod, ozoda, ozodavash, ozurda, oyin, oyina, omad, omizish, orasta, orzu, oroyi, orom, oromgoh, oromijon, orosta, osoyish.

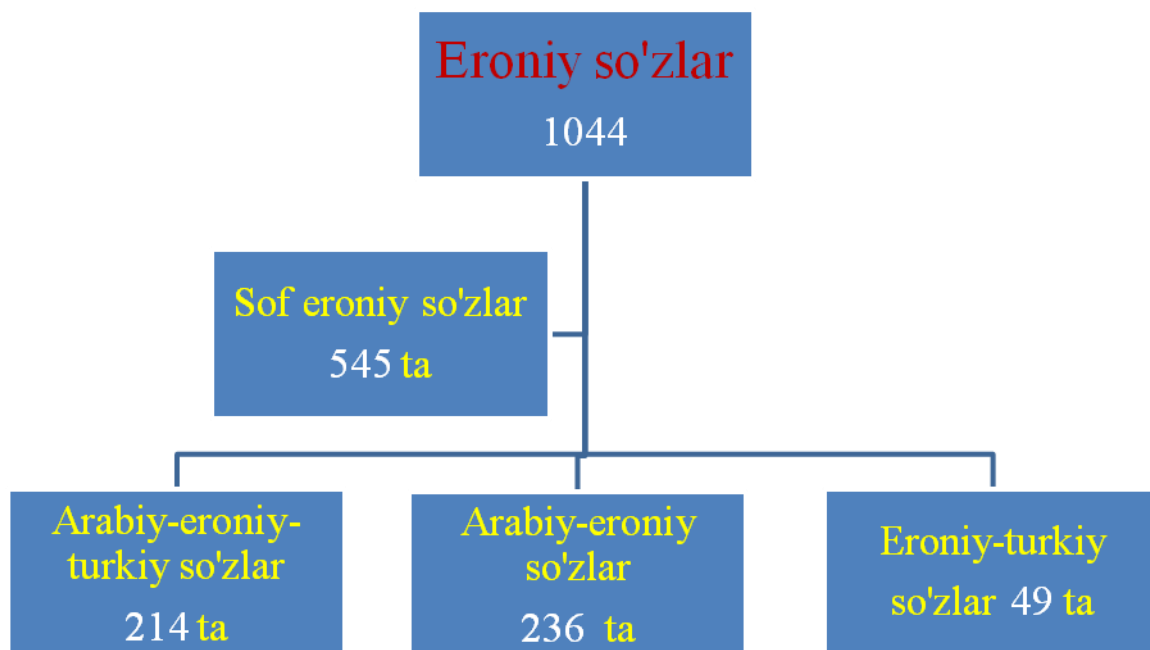
Misollardan shu narsa ayon bo'ladiki, o'zlashma so'zlarning katta qismini konkret ma'noli otlar va asliy sifatlar tashkil qiladi. Bundan tashqari, old qo'shimcha affiksoidlar bo'lmish *be-*, *ba-*, *ser-*, *pur-*, *xush-*, *ba-* kabilar bilan yasalgan nisbiy sifatlar miqdori ham anchaga yetadi.

Arabcha-forscha so'zlar. *Bemor, bebadal, bebahra, amaldor, badmaosh, badfe'l, badxo'y, badxulq, bahramand, beadabona, beadad, beaql, bevafo, bevosita, benazir, benasib, benihoyat, betaayyun, betaamul, betakalluf, betob, betoqat, befoyda, behad, behayo, behol, olamgir, vazirzoda, mavlonozoda, mavolivash, musulmonvash, mushkulkusho, odamzoda, odamivash, odamizod, odamisheva, olamoroyi, sayidzoda, tabibsheva, turkvash, turkigo'y, turkiy, turkona, turkonaroh, g'amgin, g'amkash, habissheva, havasnok, hazlomez, , hamroz, hamsabaq, hamuldara, hozirona.*

Ma'no munosabatlariga ko'ra eroniy so'zlarni ham mavzuviy va lug'aviy grammatik guruhlariga bo'lish mumkin. Mazkur lug'aviy ma'no guruh (LMG) larning teng ma'noli a'zolari, sinonimlari tarzida yoki LMG larning yangi qo'shimcha ma'no (konnotativ) (a) va

uslubiy ma'no (ottenka) bilan boyituvchi (b) birikmalari (leksema) vazifasida qo'llanganligini ko'rish mumkin:

5-

jadval

Agar arabcha TEQ da mavhum ma'noli so'zlar yetakchi o'rinda tursa, eroniy TEQ da esa konkret ma'noli so'zlar asosiy o'rinda turadi. Masalan, *bemehr*, *beparvo*, *gulandom*, *gulafshon*, *gulbong*, *gulgun*, *gulnor*, *gulchehra*, *gul'uzor*, *guharbor*, *guharnigor*, *dilbar*, *dildor*, *dilkash*, *dilnavoz*, *diloro*, *diloshub*, *dilpazir*, *dilpisand*, *dilrabo*, *dilraboyanda*, *dilfirib*, *dilxasta*, *dilaram*, *dilbar*, *yar*, *mah*, *mohi tobon*, *chashmi giryon* singari bir sinonimik qatordaga so'zlar yagona tushuncha - sevgili ma'nosini anglatadi.

*Vah, ne holatdurki, men har necha ko'rguzsam niyoz,
Ey mahi **bemehr**, sendin zohir o'lmas g'ayri noz (100).*

*Tushgali hajringda, ey sarvi **gulandom**im mening,*

Ne ko‘zumda uyqu bor, ne jonda oromim mening (102).

*Sendin ayru tushgali, ey **mohi tobonim** mening,*

Dam-badam qonyoshi yig‘lar chashmi giryonim mening (102).

Nazmiy uslubga xos bunday arabcha va fors-tojikcha so‘zlar Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asari leksikasining 15,6 foizini tashkil qiladi. Albatta, bunday so‘zlar o‘zaro alohida leksik-semantik va mavzuviy guruhlariga ajralmasdan hayotiy zarur narsa va voqea-hodisalarni qo‘shimcha ma’nolar bilan to‘ldirish uchun xizmat qilgan.

Biroq bunday qat’iy va aniq riyoziy ko‘rsatkichlar, shuningdek, TEQLarning lug‘aviy-tavsifiy bayoni etimologik qatlamlar hamda ularning birliklari haqidagi tashqi ma’lumotlar beradi. Biz bu ma’lumotlarga tayanadigan bo‘lsak, Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asarida turkiy so‘zlar miqdori deyarli barcha qatlamlardan past degan xulosaga kelamiz. Bunday xulosalar eski o‘zbek tili leksikasi bo‘yicha qilingan deyarli barcha tadqiqotlarda mavjud. Afsuski, bu riyoziy-tavsifiy ma’lumotlar turli xildagi TEQLarning, jumladan, turkiy, eroniy va arabiy so‘zlarning tildagi sifat mavqei to‘g‘risida aniq xulosa chiqarishga to‘sqinlik qiladi. Chunki tavsif va ro‘yxatlarda, riyoziy ko‘rsatkichlarda biz fahm (tajriba, kuzatish, empirik o‘rganish) asosida «Majolisun-nafois» asari lug‘at boyligining tashqi miqdoriy tomoni haqidaga ma’lumotga ega bo‘lamiz. Bunday xulosalar ko‘p hollarda bizni “aldaydi”. Buning boisi shundaki, qiyosiyot (dialektika) va tasavvuf ta’limotiga ko‘ra tashqi tomondan o‘rganish bizni hamma vaqt «yangninggiradi”, “chalgitadi». Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy buni «Lisonut-tayr» asarida ixchamgina qilib «Qosir etti fahmdin idrokni» fahm, ya’ni hodisalarning tashqi xususiyatlari, idrok, esa mohiyatni ochishga to‘sqindik qiluvchi) deb sharhlagan edi. Haqiqatan ham TEQLarni fahmiy usulda miqdoriy ko‘rsatkichlarda va ro‘yxatlarda ko‘rib o‘tish turkiy, arabiy va eroniy TEQLar orasidaga sifat bog‘lanishlarini sifat munosabatlar bilan qorong‘ilashtirib qo‘yadi. Bu qatlamlar orasidagi sifat bog‘lanishlarni ko‘rib o‘tish uchun biz namuna sifatida atigi uchta turkiy so‘zni, shu so‘z ifoddlagan ma’noni anglatuvchi arabiy va eroniy ma’nodoshlarni, ya’ni sinonimlari bilan munosabatini ko‘rib o‘tamiz. Bu so‘zlar suyukluk, tuzluq, go‘zal- kabilardir. Shuningdek, suyukluk so‘zining sevgili ma’nosini anglatuvchi arabiy (a) va forsiy (b) ma’nodoshlari (sinonimlari) ham keng qo‘llanilgan: (1-chizma)

a) *gulafshon* - *Bu hazratkim, bu majlis ahlining sadrinishidurlar sahobi maoniylari **gavharrez** va bu jamoatkim, ul hazrat xirmani maoniysining **xushachinidurlar**, *gulshani tab‘lari **gulafshon** va **sumanbez**, sarxaylg‘a vusuli ilohi yetsun va xaylg‘a sharafi saodat va mag‘firati nomutanohi kasib etsun (62) .**

guharnigor – *Ma'shuq umidida dardu hasratini izhor qilib betoqatlig'ig'a rahm etmasida u matla'dao'q javob ul tab'i durarbordin va xomai guharnigordin raqam topibdurkim, vasfida aql hayron va fahm sargardon (103).*

guharbor - *Parivash hajrida ozorlaridin ani xabardor qilmoq orzu aylabtur va aning jilvasi muqobalasida ko'zin guharbor qilmog'ni havas qilibdur va ikkisi nodir voqe' bo'lubturkim (105).*

dildor – *G'uncha gar nisbat qilur o'ziga dildor og'zini,
Ey sabo yeli, to'la qon ayla zinhor og'zini (14).*

dilkash - *Surati xush va siyrati dilkash, axloqi hamida va atvori pisandida yigitdur (83).*

dilnavoz - *Yor ishtiyoqinnng suubatida va dardi firoq uquba-tida bu matla' behad dilnavoz va bag'oyat jongudoz voqe' bo'lubtur (102).*

diloro – *Ham bu matla' tavrida-o'q qofiyag'a tag'yir berilib, hamul radifda bu matlai dag'i asru diloro vaanduhafzo tushubtur (105).*

1 - ch i z m a

“suyukluk» uyasi

~ 24 ~

misollardan bu soʻzlar «suyukluk" ning yoki sevgilining yuzini tavsiflamay, uning oʻzini atayottanligi aniq koʻrinadi.

Suyukluk tushunchasini boshqa soʻzlar bilan atash zaruratidan emas, balki ifoda vositasini rang-baranglashtirish, goʻzallashtirish, istiora, sheʼriyatda esa vazn, qofiya talabi bilan belgalanadi. Xuddi shuningdek, *jahongashta* soʻzi va uning noturkiy maʼnodoshlarini olib koʻraylik:

a) *jahongashta* - M i r L a v a n d— *jahongashta* kishidoʻr. *Qalandarlik suratida yurur erdi* (51).

jahongir – *Muluk shajarlarining boʻstoni va salotin gavharlarining ummoni, xoqoni jahongiri sohibqiron, yaʼni Tye m u r K oʻ r a g o n* (89).

jahonoro – *Saltanat bahrining durri yaktosi va xilofat sipehrining xurshedi jahonorosi, saxovat havosining abri guharbori va shijoat beshasining huzabr shikori* (96)

jahonsoʻz – *Rindemu oshiqemu jahonsoʻzu joma chok,*

Bo davlati gʻami tu zi fikri jahon chi bok (3).

b) *jonbaxsh* – *Xasta jonim zaʼfigʻa laʼli shakarborining iloj,*

Zor koʻnglum dardigʻa jonbaxsh guftoring iloj (98).

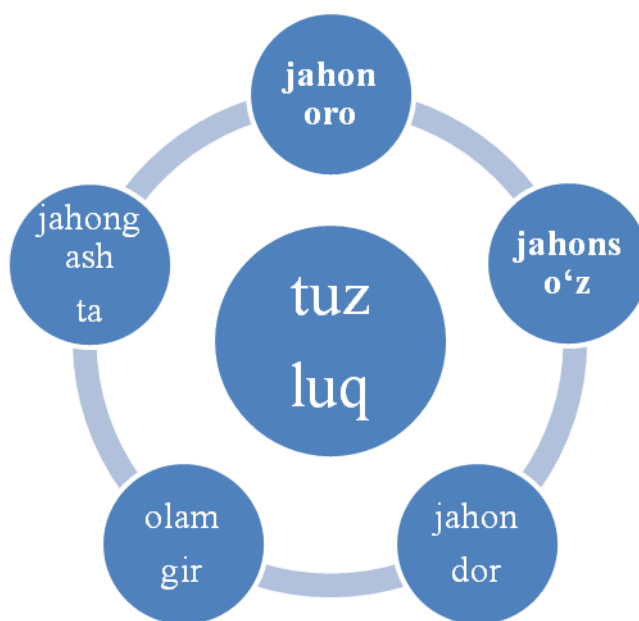
jonvor – *Bir navʼ qadimona sheʼr ham aytur, ammo yaqindur odamiylik suratidin munxaleʼ boʻlub oʻzga jonvor suratigʻa masx boʻlgʻay*(70).

jongudoz – *Yor ishtiyoqinnng suubatida va dardi firoq uqubatida bu matlaʼ behad Dilnavoz va bagʻoyat jongudoz voqeʼ boʻlubtur* (102).

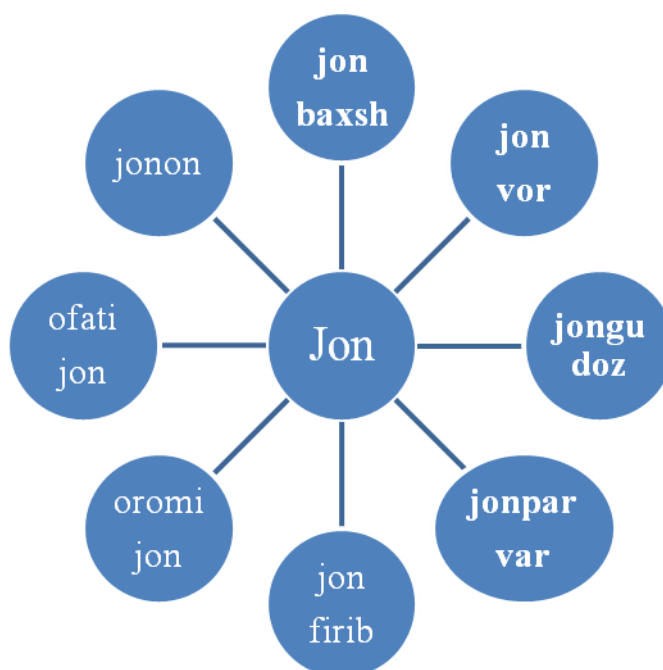
jonparvar – *Bu valoyatosor guruh va bu fasohatshior anbuhlarning ruhlarinikim, xaloyiq ruhi alarning jonparvar nafaslaridin tozadur va ulus osoyishi alarning ruhboxsh kalomlaridin beandoza* (13).

2-chizma

«Tuzluq» uyasi

3- chizma
«go'zal~» uyasi

Chizmalardan ko'rinib turibdiki, turkiy suyukluk, tuzluq, go'zal - so'zlari uyalarning markazida turadi va qurshovdagi boshqa lafzlarning asosiy ma'nosi shu kalimalar bilan ifodalanadi. Shuning uchun bu uyalarda ko'rsatilganidek, asosiy lisoniy ehtiyoj bo'lgan atash-nomlashni ifodalash ahamiyati turkiy so'zlarga molikdir. Ularning arabiy, eroniy qurshovlari esa ifodalash, tasvirlash,

badiiylik, go'zallikni ta'minlashga xizmat qiladi. Zaruriy ehtiyoj turkiy so'zlar bilan ifodaningan bo'lsa, arabiy, eroniy so'zlar badiiy sayqal berishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, bayonlarda shunday o'zlashma so'zlar borki, ularning o'zlari alohida bir lug'aviy uyalarining markazini tashkil qiladi va ma'lum narsa, belgi, harakatni atash-nomlashning yagona markaziy vositasi bo'lib keladi. Chunonchi, aql so'zi har bir ishga ongli munosabatda bo'luvchi shaxs ma'nosini yagona atash-nomlash vositasidir. Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois»da bu lafz *aqli, dono, pursuxan, asalatli, aqlu danishda barkamal* kabi so'z va so'z birikmalarini o'z atrofida biriktiradi. Akl so'zi shu tushunchani ifodalash uchun yagona vositadir. Qadimga turkiy tilda bu tushuncha ***bilga, o'ga*** kabi turkiy so'zlar bilan ifodalangan. Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» tilida bu so'zlar ishlatilmaydi. Xudpi shunday fikrni *parishon, mahram, namayon, xabar, g'ayr, hazin* kabi so'zlarga nisbatan ham aytish mumkin.

Shuni ta'kiddash mumkinki, na hozirga o'zbek tili (HO'T) va na eski o'zbek tili (EO'T) o'z va o'zlashma so'zlar qiymat va ahamiyat nuqtai nazaridan o'rganilmagan. Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» materiallari asosida esa bu hodisani ko'rib chiqish noto'liq va bir tomonlama xulosalarga olib kelgan bo'lar edi. Chunki manbalarimizning materiallari nihoyatda cheklangan. Shuning uchun katta lug'aviy material asosida o'z va o'zlashma so'zlar orasidaga munosabatlarni atroflicha o'rganish ancha qimmatli ma'lumotlar berishi EO'T lug'at boyligining TEQlari, ularning har birining til quriliishdagi mavqei haqida to'g'ri xulosalar chiqarishga imkon berishi mumkin. Chunki shu kungacha fanimizda mavjud bulgan ma'lumot va hukmlar lug'at boyligimizning, asosan, miqdoriy tahliliga tayanadi. TEQlarning sifat mohiyati jihatidan o'rganish, har bir so'zning qiymatini aniqlash, eski o'zbek tili lug'at tarkibi haqida yangi xulosalar chiqarishga imkon yaratada.

II B O B

ALISHER NAVOIYNING «MAJOLISUN-NAFOIS» ASARINING HOZIRGI O'ZBEK ADABIY TILIGA MUNOSABATI

O'TILda Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asari leksikasidagi 4260 leksemaning 2322tasi (54,5 foiz) uchramaydi. Shundan 14 leksema (04 foiz) turkiy (*yasoq, asru, biti-, bitikchi, dag'i, yolin, yonchoq, ushoq, cherik, chog'ir, yuxlaqu, yasol, o'tru, qazoqlig'*), 81 leksema (4 foiz) arabiy va 140 leksema (7 foiz) eroniy TEQga mansubdir. Demak, O'TILga yodgorlik so'z boyligining 45,5 foizining.

asarida uchraydigan soʻzlar

Alisher Navoiy yuksak badiiylilikni koʻz-koʻz qilishni, turkiy tillar imkoniyatini jahonga namoyish qilishni maqsad qilib koʻygan va oʻz asarlarida turkiy tillar, shevalar hamda yodnomalarda qoʻllangan soʻzlardan unumli foydalanib, butun imkoniyatlarni ishga solgan. Hissiz, riyoziy koʻrsatkichlar buning yorqin dalilidir. Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asari leksikasining 55 foizi hozirgi oʻquvchi uchun tushunarli. OʻTILda oʻz aksini topmagan va 0,4 foizini tashkil etuvchi 1938 soʻzni tarixiy-etimologik qatlamlarga koʻra quyidagi (aralash soʻzlar bilan birga) guruhlash mumkin:

1.Turkiy qatlam soʻzlari 14ta (3 foiz):

a) arabiy - turkiy soʻzlar 46 ta (1,1 foiz);

b) eroniy - turkiy soʻzlar 35ta (0,8 foiz).

Jami: 95 ta (2,2 foiz).

1.1.Turkiy soʻzlar qatlami

Arabcha-turkiycha soʻzlar: *avdatliq\\adabliq//adabliq, astrabodliq,bul'ajabliq', viqorliq, da'volik, devonboshi, diqqatsozliq', jafochi, jurjonlik, jo'nobodliq', zarofatliq, kabudjomaliq', kamardo'zliq, kohilliq, lavandliq', lolliq', mabhutluq, mazlumshiorliq', manishlik, matla'larcha, mahdiylik, mashrabliq, mutasavvirliq', muhovaraliq, niyozmandliq', omiylig', oshuftaliq', sahariydek, sahhoflik, simnonliq, sovaliq, taaqqulluq, tabaslik, tavrlig'//tavrlig//tavrlig, tayobodliq', taqvimdek, taxayyulluq, ta'zimliq, tiyralik, turfaliq, turshizlik, shikoyatpayvandliq', shirinadoliq, shu'badabozliq, g'azlfurushluq, hofizasicha, hullabofliq'.*(46)

Forscha-turkiycha soʻzlar: *sipohiylik, yakdastlik, badxo'ylug', badshe'rlik, bedillig', betobliq', bexudliq', gustohlik, darveshxo'yluq, darzigarlik, diljo'ylug'//diljo'yluq, jomabofliq, kamongarlik, kapanakpo'shluq, kissado'zluq, kordgarlik, nomurodliq'//nomurodliq, navisandalik, purgo'yliq, purkorliq', sodaliq', tirandozlik, xayolangezlik, xaymado'zluq, xishtmolliq, xudoroylik, xudroylik, xurusonliq, xushgo'yliq, xushluq, xushxonliq, chechaktuluq, choshnilig', shikastalik, shikofliq'.* (35)

Arabcha-forscha-turkiycha soʻzlar: *badfe'lliq, behijobliq, nuktapardozliq', faqrpeshalik, fanoandeshalik, xushtab'lig'.*(6).

2 Arabiy qatlam soʻzlari 2082 ta (48,9 foiz).

3.Eroniy qatlam soʻzlari 145 ta (3,4 foiz);

Abr, abtarvash, abtarsheva, avbosh, az, amakizoda, ashk, ashkbor, ba, badzabon, bar, barhaq, base, baxshish, beandoza, beandom, bedod, bemaoshlik, bemonand, bexeshona, bexudona, besha, binish, bisyor, bovujudi, buzrukvor, buzurg, buzurgzoda, buzurgmanish, vale,

gavharzoyi, gavharrez, gardun, gardunjoh, garm, gah, gilaomiz, girist, girya, gov, gudoz, gulbong, gulgun, gul'uzor, gunash, guftor, guhar, guharbor, guharnigor, go'yanda, go'yon, go'stohona, dar, darveshvash, darveshona, darveshsifat, dardmandona, darig', dariy, darmahal, darun, darham, dastgir, dastor, dastras, devonavash, devonavor, dehdor, dida, diqqatpesha, diloshub, dilpazir, dilpisand, dilraboyanda, dilfirib, dilxoh, dol, domgoh, donish, donishvar, donish, doxil, du, dun, durarbor, durbor, jahonso'z, jongudoz, jonparvar, joro'bkash, zad, zarifvash, zarofatandesha, kabk, kadxudo, kamand, kobud, korgoh, kosagar, ko'shish, kushonish, labolab, lavand, lavandvash, lavandsheva, laylivash, lak, loubolivash, maygun, mayoba, mirzoda, moh, mujda, mo'y, murg', mushkbo', mo', navisanda, navish, navoyib, navoh, navohiy, navras, nadimsheva, nayobat, nayshakar, namak, namudor, nargis, nigor, nigoriston, nigun, nob, nohamvor, noshod, noshoyista, no'sh, ob, ozodavash, ozurda, oyin, omizish, oroyi, orosta, osoyish(145).

a) arabiy - eroniy so'zlar 64 ta (1,5 foiz).

4. Aralash turdaga so'zlar: 63 ta (3 foiz).

Bebadal, badmaosh, badxo'y, badxulq, beadabona, betaayyun, betaamul, olamgir, vazirzoda, mavlonozoda, mavolivash, musulmonvash, mushkulkusho, odamzoda, odamivash, odamisheva, olamoroyi, tabibsheva, turkvash, turkigo'y, turkonaroh, g'amgin, habissheva, havasnok, hamroz, hamsabaq, hamuldara, hozirona.(64).

Yanada ravshanroq qilib aytganda, bular ichida so'ngi yasovchisi turkiy bo'lgan so'zlar 35 ta (0,8 foiz), eroniy bo'lgan so'zlar 64 ta (1,5 foiz).

Ko'rinib turibdiki, O'TILga kirmagan arabiy TEQ so'zlari turkiy va eroniy TEQ so'zlarga nisbatan ko'p. Buning sababi "Majolisun-nafois" asari XV asr yuksak madaniyat sohiblari – shu zamonaning ijodkorlarining hayotiy faoliyatiga bag'ishlangan va ularning eng saralangan baytlaridan namuna keltirishga bag'ishlangan asar bo'lganligi sababli unda qo'llangan arabiy so'zlarning qariyb 50 foizi O'TILdan o'rin olmaydi, Demak, Bu asarni o'qish va uning mag'zini chaqish uchun ham eski o'zbek tilining imkoniyatlarini yaxshi bilish kerak, ham Navoiy asarlariga bag'ishlangan lug'atlardan oqilona foydalanish lozim ekan.

Endi O'TILga kirmay qolgan so'zlarni TEQlarga ko'ra alohida-alohida tahlil qilamiz.

1. Turkiy qatlam so'zlari. (ularning ro'yxati 3 jadvalda berilgan).

Turkiy TEQga oid bunday 95 ta (3 foiz) so'zdan 81 tasi serunum so'z yasovchi qo'shimchalar bo'lgan *-dek, -day, -larcha, -lik* bilan yasalgan so'zlar bo'lib, ularning lug'atga kirmasligi tabiiy, chunki hech bir lug'at unumli so'z yasash qoliplarining hosilalarini qamrab olmaydi, ular cheksizdir. Mazkur lafzlarni quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

3 - jadval

O'TILda qayd qilinmagan turkii so'zlar

~ 29 ~

Turkiy asosli (14\1)	Arabiy asosli (110/33)	Eroniy asosli (80/19)
yasoq	avvalgi//avvalg'i avdatliq	sipohiylik
asru	adablig'//adabliq	shogirdlig
biti-	aybsiz	sho'xlik//sho'xluq
bitikchi	astrabodlig'	yakdastlik
dag'i	atvorliq	g'unchadek
yolin	axloqlik	hushyorlig'.
yonchoq	ahvollig'	badxo'ylug'
ushoq	bul'ajablig'	badshe'rlik
cherik	buxorolig'	barhamlig'
chog'ir	vafosiz	bedillig'
yuxlaqu	viqorliq	beixtiyorlig'
yasol	vujudlo'q	beparvolig'
o'tru	da'volik	betoblig'
qazoqlig'	devonalardek	betoqatlig'
	devonalig'	bexudlig'
	devonboshi	behollig'
	diqqatlik	bechoralig'
	diqqatsozlig'	birdam
	jafochi	bulbuldek
	jurjonlik	badxo'ylug'
	jo'nobodlig'	gustohlik
	zarofatliq	darveshlik//darveshliq
	zarradek	darveshxo'yluq
	zehnlik	darzigarlik
	zotlig'	diljo'ylug'//diljo'yluq
	zulfidek	donoliq
	idroqlik	badxo'ylug'
	ilmliq	gustohlik
	insoniyatlik kamardo'zliq	darzigarlik
	kimyogarlik	diljo'ylug'//diljo'yluq
	kotiblik	jomabofliq
	avdatliq astrabodlig'	jonlig'
	jurjonlik	zebolig'
		ziyoratgohliq
		zorlig'
		kamlik
		kamongarlik
		kapanakpo'shluq
		kissado'zluq
		kordgarlik
		kosagarlik
		nomurodlig'//nomurodliq
		notavonlig'

<i>jo 'nobodlig'</i>	<i>navisandalik</i>
<i>zarofatliq</i>	<i>loladek</i>
<i>kohilliq</i>	<i>naqshbozlig'</i>
<i>lavandlig'</i>	<i>noziklik/nozukluk</i>
<i>latofatlik</i>	<i>osonlik</i>
<i>lollig'</i>	<i>parishonlig'</i>
<i>mabhutluq</i>	<i>podshohlig'</i>
<i>mazasiz</i>	<i>purgo 'yliq</i>
<i>mazlumshiorlig'</i>	<i>purkorlig'</i>
<i>mazmunluq</i>	<i>puxtalig'</i>
<i>maylliq</i>	<i>pushaymonlig'</i>
<i>manishlik</i>	<i>ravonlig'</i>
<i>mashliq</i>	<i>ranginlig'</i>
<i>matla 'dek</i>	<i>rasvolig'</i>
<i>matla 'larcha</i>	<i>rahnamoyliq</i>
<i>mahdiylik</i>	<i>sodalig'</i>
<i>mahoratlig'</i>	<i>somonliq</i>
<i>mahrumlug</i>	<i>soflig'</i>
<i>mashg 'ullug</i>	<i>tanburachi</i>
<i>mashrabliq</i>	<i>tirandozlik</i>
<i>mashhadlig' minnatdorlig'</i>	<i>farzandlig'</i>
<i>mullolig'</i>	<i>xayolangezlik</i>
<i>mutasavvirlig'</i>	<i>purgo 'yliq</i>
<i>muhovaraliq</i>	<i>purkorlig'</i>
<i>naqqoshlik//naqqoshliq</i>	<i>tirandozlik xaymado 'zluq</i>
<i>nasabliq</i>	<i>xaroblig'</i>
<i>nafsliq</i>	<i>xiraliq</i>
<i>niyozmandlig'</i>	<i>xishtmolliq</i>
<i>odamiylik//odamiyliq</i>	<i>xomlik</i>
<i>omiyliq'</i>	<i>xorlig'</i>
<i>oshuftalig'</i>	<i>xubliq//xublug'</i>
<i>ra 'nolig'</i>	<i>xudoroylik</i>
<i>sabodek</i>	<i>xudroylik</i>
<i>sabrsiz</i>	<i>xurusonliq</i>
	<i>xushgo 'yliq</i>
	<i>xushluq</i>
	<i>xushxonliq</i>
	<i>chechaktuluq</i>
	<i>choshnilig'</i>
	<i>shaydoliq'</i>
	<i>sharmandalig'</i>
	<i>sherozlik//sherozliq</i>
	<i>shikastalik</i>
	<i>shikoflig'.</i>

	savoddek sahariydek sahhoflik simnonliq sifotlig‘ sovaliq suhbatliq taaqqulluq tabaslik tabrizlik tab‘lig‘//tab‘lik//tab‘liq tavrlig‘//tavrlilik//tavrliq tayobodlig‘ taqvimdek taxayyulluq ta‘zimliq telbalardek tiyralik turfaliq turshizlik uzrxohlig‘ xulqlik//xulqluq shayxliq shakllik shikoyatpayvandlig‘ shiorliq shirinadoliq shoirlik//shoirliq shu‘badabozliq qabuliyatlik qalandarlik qasidaxonliq qobiliyatlig‘ quvvatlig‘ qullug‘//qulluq g‘azlfurushluq g‘amxorliq g‘ariblik	
--	--	--

	<i>hayotdek</i> <i>hinducha</i> <i>hiriylilik</i> <i>hofizaliq</i> <i>hofizasicha</i> <i>hullaboflig‘</i> <i>hurmatlig‘</i> .	
--	---	--

1. Yasama so‘zlar:

1. Asosi O‘TILda mavjud bo‘lgan so‘zlar:

- a) turkiy asosli so‘zlar;
- b) eroniy asosli so‘zlar;
- v) arabiy asosli so‘zlar.

2. Asosi O‘TILda qayd etilmagan so‘zlar:

- a) eroniy asosli so‘zlar;
- b) arabiy asosli so‘zlar.

II. Tub so‘zlar:

O‘TILda qayd etilmagan so‘zlar.

1. O‘TILda tamoman boshqa ma’noda qo‘llangan so‘zlar. Biz quyida ajratilgan har bir guruh va guruhchalarning tahliliga to‘xtalamiz.

O‘TILga kirmay qolgan 176 ta so‘zdan 123 tasining so‘z yasash asoslari lug‘atdan joy olgan va ularning yasovchilari hamda so‘z yasash qolipining ma’nosi hozirga zamon grammatik tavsiflarida berilgan. YA’ni bunday so‘zlarning 1 tasi turkiy asosli so‘zlar: *bitikchi*; 18 tasi eroniy asosli so‘zlar: *badnamlik bekaslik bexudlik bexushlardek bulbuldek gadalardek gumanlig daraxtlarcha dastgirliq dastdarazliq devarlan- danishliq jahandarliq kushodaliq mumdek xo‘blik ainabandlik aftardek ashnaliq parishanliq pirliq paklig parsalig rustaxezi sarvixiramandek sargashtalik sahibjamalliq sitaralardek suxandanlig sho‘ridalik g‘unchadek hamzabanliq hazardastandek*;

11 tasi arabiy asosli: *asalatlik dunyaliq durafshanliq zarafatliq inkisarliq mubarakbadliq muyassarlamubtalolik muqayadliq uzrxanliq qamardek* kabi so‘zlardan iborat.

Dalillardan ko‘rinib turibdiki yuqorida keltirilgan hosilalar O‘TILdan maxsus joy olishi shart emas chunki hech bir lug‘at unumli sermahsul so‘z yasash hosilalarini qamrab olishi mumkin emas.

Demak bunday hosilalar *-dek -lik -larcha -lardek* kabi qo‘shimchalarning Alisher Navoiy davridayoq cheksiz mahsuldor bo‘lganidan va HO‘T unumli so‘z yasash qoliplari o‘sha paytdayoq

shakllanganligidan dalolat beradi. Bu fikrni yasash asoslari HO‘Tda qo‘llanmaydigan va tabiiyki O‘TILdan joy olmagan biroq Alisher Navoiy asarlarida -liq qo‘shimchasi bilan yasalgan 18 ta yasaliş asosi eroniy bo‘lgan (*badxo‘ylug‘, gustohlik, darzigarlik, diljo‘ylug‘//diljo‘yluq, jomabofliq, kordgarlik, navisandalik, purgo‘yliq, purkorlig‘, tirandozlik, xaymado‘zluq, xishtmolliq, xudoroylik, xudroylik, xurasonliq, chechaktuluq, choshnilig‘, shikoflig‘*) va 33 ta yasaliş asosi arabiy bo‘lgan (*avdatliq, astrabodliq‘, jurjonlik, jo‘nobodliq‘, zarofatliq, kohilliq, lavandliq‘, mabhutluq, mazlumshiorliq‘, manishlik, mashliq, mahdiylik, mashhadliq‘, muhovaraliq, omiylig‘, ra‘noliq‘, sahhoflik, simnonliq, sifotliq‘, sovaliq, taaqqulluq, tab‘lig‘//tab‘lik//tab‘liq, tavrlig‘//tavrlig‘//tavrliq, tayobodliq‘, taxayyulluq, ta‘zimlik, tiyralik, turshizlik, shu‘badabozliq, g‘azlfurushluq, hinducha, hiriylig, hofizasicha, hullabofliq‘* kabi) so‘zlar yana bir bor tasdiqlaydi.

Alisher Navoiy asarlarida qo‘llangan biroq O‘TILda qayd kilinmagan turkiy asosli tub so‘zlar sifatida quyidagi 1 ta *bitikchi* “yozuvchi” so‘zini keltirish mumkin.

Shu bilan birga O‘TILda mavjud biroq Alisher Navoiy asarlarida butunlay boshqa ma’noda qo‘llangan 4ta tub so‘z borki ular tubandaga ma’nolarda qo‘llangan: *ushoq* – “kichik mayda» *yorlig‘* – “buyruq” *yon* – “*qaytmoq*» *qo‘p* – “o‘rindan turmoq» ma’nolarida qo‘llangan.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asari lug‘at boyligi turkiy TEQga mansub bo‘lgan 342 ta so‘zdan atiga 52 tasi (1.2 foiz) hozirga o‘zbek adabiy tilida ishlatalmaydi. Bu 352 ta so‘zdan 18 tasining yasaliş asosi eroniy 33 tasining yasaliş asosi arabiy va 1 tasi turkiy asosli so‘zlardir.

Ko‘rinib turibdiki O‘TILga kirmagan so‘zlar sifatida ajratilgan va turkiy lug‘aviy qatlamga mansub bo‘lgan 352 ta (8,3 foiz) so‘zdan 138 tasining asosi O‘TILda berilgan va hosila so‘zlar unumli so‘z yasash qoliplari bilan yasalgan 52 tasining yasaliş asosi esa arabiy-eroniy tillarga mansub bo‘lib, ular HO‘Tda qo‘llanmaydi. Shuning uchun bu so‘zlarni O‘TILga kiritish shart emas ularni izohli lug‘atga kirmagan so‘zlar qatoridan chiqarish lozim. O‘TILga kirmagan so‘zlar sifatida 64 ta so‘z va 14 ta ma’no qayd etilishi mumkin. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, 64 ta so‘z va 14 ta ma’noning faqat turkiy tilga xos 14 tasi hozirgi o‘zbek shevalarida jumladan o‘zbek tilining Xorazm shevalarida qo‘llanadi. Bu so‘zlarni o‘zbek tiliga qadimgi turkiy tildan qolgan yodgorliklar deb baholash lozim (*dag‘i, yolin, yonchoq, ushoq, cherik, chog‘ir, yuxlaqu, yasol, o‘tru, qazoqliq‘*). Bu so‘zlarning *dag‘i, ushoq, cherik, chog‘ir, o‘tru* singarilari eski o‘zbek yozma yodgorliklarida keng qo‘llangan va adabiyot ixlosmandlariga tanish. Qolgan *yonchoq* “bezakli ot yopig‘ining ikki yoni”, *yuxlaqu* “yuqadigan”, “saf”, “qator”, *qazoqliq‘* “qozilgan” so‘zlari turkiy tillarning eng qadimgi davrlaridan saqlanib qolgan qoldiq hisoblanib, ulardan Alisher Navoiy o‘z asarining badiiy yuksakligini ta’minlash uchun foydalangan.

1.2. Eroniy soʻzlar qatlami

Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asaridagi 19 ta (0,4 foiz) eroniy TEQga oid (*badxoʻylugʻ, gustohlik, darzigarlik, diljoʻylugʻ//diljoʻyluq, jomabofliq, kordgarlik, navisandalik, purgoʻyliq, purkorligʻ, tirandozlik, xaymadoʻzluq, xishtmolliq, xudoroylik, xudroylik, xurasonliq, chechaktuluq, choshniligʻ, shikofligʻ*). soʻzlar (tub va yasama, sof eroniy - 185 ta, arabiy-eroniy qurilishli 43 ta soʻz) OʻTILdan joy olmagan. Bu soʻzlarni mustaqil soʻz turkumlari va yordamchi soʻz turkumlari va undovlarga (1) oʻzbek tilida umuman qoʻllanmaydigan sonlarga (2) otlarga (3) harakat nomlariga (4) sifatlariga (5) olmoshlarga (6) va feʼllarga (7) boʻlish mumkin.

1. Mustaqil soʻz turkumlari:

Otlar: *buzurgvor, dast, kabk, kadxudo, kamand, kom, moʻ, navisanda, navoh, ob, resh, xirman//xirmon, xob, xoma, xonavoda, xonaqoh, xoharzoda, xurus, xurshed, chashm, choshni, chuhra, choʻgʻz, shab, shabiston; vazirzoda, mavlonozoda, odamzoda, odamizod, sayidzoda.*

2.Sifatlar: *darveshvash, devonavash, dehdor, diqqatpesha, diloshub, dilpazir, dilpiband, dilraboyanda, dildirib, dilxoh, durarbor, durbor, jahonoro, jahonsoʻz, jongudoz, zarifvash, zarofatandesha, kobud, lavandvash, lavandsheva, laylivash, loubolivash, navohiy, nadimsheva, oshuftavash, oshuftaroʻzgor, oshuftasifat, oshuftasor, nuktapardoz, purshoʻr, ravonbaxsh, ravonso, rangomiz, ruhafzo, sabz, sarfarozi, sarxayl, sarchashma, safed, safihona, selob, siym, siyminbar, sipohisheva, sitamgar, sodavash, sumanbez, surx, tablboz, taxtgir, tundxun, fonivash\foniyvash, foniysifat, xazoni, xushgoʻy, xushmuhovara, xushnavis, xushnavoz, xushnud, shakarbor, shakarguftor, shakarrez, shikasta, shikof, shingarfi, shirinashʻor, shiringoʻy, shiringuftor, shoyista, shoʻxshang, eramoyin, yakqalama, yakroʻy, bebahra, badmaosh, badfeʼl, badxulq, beadabona, beadad, beaql, bevafo, bevosita, benazir, benasib, benihoyat, betaayyun, betaamul, betakalluf, betob, betoqat, befoyda, behad, behayo, behol, olamgir, mavolivash, musulmonvash, mushkulkusho, odamivash, odamisheva, tabibsheva, gʻamgin, gʻamkash, habissheva, havasnok, hazlomez, hamroz, hamsabaq, hamuldara, hozirona (110).*

3. Yordamchi soʻz turkumlari va undovlar: *base zihi ari.*

4. Sonlar: *yak, du.*

5. Harakat nomlari: *justujoʻ sarzanish fikratandish, shabixun shustushoʻ shukufta.*

6. Olmoshlar: *nachand, chand.*

7. Feʼllar: *raft, xez.*

Roʻyxatdan koʻrinib turibdaki sifatning miqdori barcha turkumlaridan ustun turadi. Forsiy sifatning Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asarida koʻpligining sababi shundaki muallif oʻz asarlarida oʻzbek anʼnaviy uslubini saqlashga intilgan. Bu uslubning oʻziga xos xususiyatlaridan biri esa badiiy sifatlashning hamisha hatto baʼzan mazmundan ham

ustunligidadir. Badiiylarning asosiy omillaridan biri sifatlash boʻlib bunda belgi maʼnosini ifodalovchi sifatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois Alisher Navoiy «Majolisun-nafois» asarida ham forsiy sifatlar keng oʻrin olgan. Hozirgi oʻzbek adabiy tili meʼyorlari nuqtai nazaridan eskirgan deb sanaladigan bu soʻzlar Alisher Navoiy uslubi uchun zaruriy omil boʻlgan.

Mumtoz adabiyotimizni ham sotsialistik realizm mezonlari asosida belgilashga intilgan shoʻro adabiyotshunosligida koʻpincha sharq mumtoz adabiyotining bu bosh omili inkor qshganar edi. Keyingi davrlardagina oʻzbek adabiyotshunosligida adabiyotimizda bosh omil nimani ifodalash emas qanday ifodalash masalasi ekanligi qoʻyilmokda.

1.3. Arabiy soʻzlar qatlami

Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asarida qoʻllan 1661 ta arabcha soʻzdan 603 tasi HOʻT uchun eskirgan soʻz sifatida OʻTILdan joy olmagan. Bu soʻzlarni muayyan otlar (a) mavhum otlar (o) sifatlar (v) ravish (g) son (d) yuklama (ye)larga ajratish mumkin:

a) *anasir daʼvat jazim zavraq marqad nabiya naxl nubuvvat tabl mahafa tarrah xazana xayl hisar; abdol, abkor, abluk, abno, abr, abyot, adab, adam, adil, adl, aflok, afozil, afsona, afzo, afzun, ahfod, ahkom, ahyonan, ahz, ajil, ajz, ajzo, akmal, akobir, alayhi, alfoz, alhaq, amiyq, amjod, amorat, amsol, anbiyo, anbuh, anjum, anoniyat, anvar, anvor, aqso, arabiyat, arbada, arjuman, arkon, arsh, arzol, arzoni, asʼhob, asfar, ashir, ashrof, asil, asnof, atfol, atibbo, atiq, atka, ato, atorud, atrok, avoriz, avqof, avqot, avroq, avsof, avsot, axfod, axtar, azimat, azl, baʼdazin, badeʼado, badr, bahl, baliyat, bayzo, bazl, bigʼayrihi, billoh, bilodi, biym, bizoat, bodiya, borakalloh, boriy, buqʼa, burudat, daʼbi, dabir, daqiqtabʼ, daqoyiq, darj, darun, eʼlom, eʼtidol, eʼtikof, fahsh, farid, farogʼ, fasih, fasl, fasohat, fasohatshior, fasona, fatton, favoyid, favt, fazl, fazliyot, fazoyil, filhaqiqat, filhol, filjavob, filjumla, filloh, filvoqeʼ, fiqh, firdavsi, firdavstazyin, firifta, firos, fitrat, foniysifat, fozil, funun, fusun, futur, fuyuz, fuzalo, fuzul, fuzun, gʼalat, gʼalton, gʼariba, gʼariq, gʼariyq, gʼarobat, gʼarro, gʼayb, gʼaybat, gʼaybiy, gʼazni, habis, habt, hadas, hadd, hadiqa, haqoyiq, harim, hariq, harvor, hasab, hasb, havoshiy, haysiyat, hazira, hazzol, hiffat, hirfa, hirqat, hisol, horis, hosil, hoziq, hukkom, hulʼya, humoy, humoyun, humrat, huqqa, huruf, huvaydo, huzabr, idbor, iddio, ifsho, ihonat, ihsos, ihtisob, ihtisor, iktifo, iktisob, ilayhi, ilzom, imdod, imod, imodillat, imsok, imtilo, in-, inbisot, inhirof, inju, inqitu, intiqol, intisob, inzivo, iqomat, iqtisob, irfon, irshod, irsol, ishkamish, ishkol, ishrafizo, ishthor, ishtiboh, ishtigʼol, islohpazir, istehqoq, istidʼo, istifoda, istigʼfor, istigʼroq, istiloh, istilohat, istiqror, istitoat, istixroj, itnob, itoat, itobolud, ittihad, ixfoda, ixroj, ixtiro, ixtisor, ixtitom, iydgo, iyodat, izhor, izofat, izom, iztirob, jaʼl, jaʼliy, jadd, jadidiy, jahonoro, jahonsoʼz, jald, jalo, jalodat, javorid, jaybi, jazaba, jibilliy, jid, jinon, jongudoz, jonib, julus,*

jumlat, junun, juz, juzv, kaffa, kalol, kalom, kamand, kasir, kasrat, kavkab, kibar, kinoyat, kinoyatomez, kisvat, kitmon, kofir, kom, komil, kon, koshif, kotib, kudurat, kuhulat, kul, kulba, la'l, lafz, lahza, lajoj, lak, lamu, lang, langar, laqab, laqva, lat, latifoyin, latofat, latoyif, lavand, lillah, lof, lojaram, lol, lol-, l louboli, loyiq, loyuad, loyuhso, ma'bud, ma'dan, ma'dum, ma'fu, ma'lum, ma'raz, ma'zirat, ma'zul, mabhas, mabrur, madfan, madh, madoris, mafqud, mag'firat, mahdi, mahdiy, mahfuza, mahjur, mahkama, maholat, mahzun, majlisoroy, majma, majolis, majoz, makman, makrumat, maks, malolat, mamduh, mamlu, mamluk, mamolik, manqabat, maob, maobiy, maof, maoliy, maoniy, maqdam, maqdur, maqlub, maqta', maqtul, mar', maraq, maraz, marbut, mardud, marg'ub, margu, markab, marotib, marqad, mas'ud, mash'uf, mashmumot, mashog'il, mashohir, masluk, masnad, masnu', masoba, masof, masokin, mat'un, matla', matma, mav'iza, mav'izat, mavlud, mavoli, mavquf, mavrusiy, mavzun, maxmur, maxodim, maxzan, mayoba, mazbut, mazid, mehru, mehtar, misluha, moiniy, mosivolloh, moxalaqalloh, mu'jib, mu'tamad, mu'taqid, mu'tarif, mu'tariz, muaddab, muaddiy, muaddo, muarraf, muarro, muassir, muassirona, mubaddal, mubkiy, muboh, mubohat, mubohiy, mubohot, muboshir, mubtadiy, mudavvin, mudovamat, mufattih, mufavvaz, mufid, mufrit, mug'aylon, muhaqqar//muhaqqir, muhavvilot, muhib, muhlik, muhofiza, muhovara, muhoviro, mujallad, mujarrad, mujib, mujid, mujovir, mujtahid, mujtame', mukarrar, muknat, mukobara, mulonim, muloyamat, muloyim, muloyimat, multafat, munbasit, munfail, munharif, munir, munofis, munofiy, munozaat, munqate', munqaviy, munsif, munxale', muolija, muosir, muovadat, muqaddasa, muqarrab, muqarrar, muqavi, muqtado, muqtazo, murattab, murg', murshid, murtakib, murtoz, musalsal, musannafot, musannif, musharraf, mushorun, mushorunilayh, mushrif, musin, musofirat, musohabat, musohib, musta'sal, mustag'alot, mustag'niy, mustag'raq, mustahsan, mustamand, mustaviy, mustavjib, mustavil, mustazhir, mutaaddid, mutaallaq//mutaalliq, mutaariz, mutaassir, mutaayyin, mutaazzir, mutabarruk, mutaboid, mutadayyin, mutadovilot, mutag'ayyir, mutahhir, mutakabbir, mutakabbur, mutakosir, mutallavvin, mutamakkin, mutaoqib, mutaraddid, mutasarraf, mutasavvar, mutavajjih, mutavalli, mutavat, mutavattin, mutavori, mutavotir, mutavoze', mutaxanyila, mutazoid, mutoyaba, mutoyib, muttaayyin, muttafiq, muttanabbih, muttaqiy, muttasif, muvaffaq, muvallad, muxotab, muxovaraliq, muxtare', muxtasar, muyassar, muzayyal, muzd, muzoyaqa, muztarib, nadimsheva, namudor, naqd, naqib, naql, naqshbandiya, natoyij, nauz, nav', nav'-zarofat, navoh, navohiy, navoyib, navras, navvob, naxl, nazar, nazir, nazoyir, nigoriston, Nishopur, nishot, nishotfarso, nishtar, no'sh, nob, nobud, nodiran, nodon, nogah//nogoh, nohamvor, nomaqdur, nomavzun, nomuloyim, nomutanano, nomutanoh, noshoyista, nozil, nuqabo, obo, oboajdod, odamiy, odat, odmi, odob, ofarin, ofarinish, ofat, ofiyat, ofoq, oftob, ojiz, olam, oliy, oliyjoh, olloh, olloh-

olloh, olufta, omfirib, omi, omin, omiy, omizish, orzu, oshufta, oshuftasifat, oshuftasor, oshuftavash, osoyish, otashnok.

6) azimat, zarafat, za'f, iktisab, inkisar, inayat, kiyasat, mazhar, maymana, maysara, mubaddal, mubahat, malixuliya, muqatala, risalat, rihlat, sayha, tadarruk, tazarru', tafriqa, tarabnak, tulu', tu'ma, ubudiyat, uqba, favt, favq, fahma, shar(r).

b) asalat, aham, batinan, vahmnak, mannan, ma'ruz, mujmalan, munqati', murassa', musaxxar, mustag'raq, mutavajjih, mutaxayyir, muishxxas, muqavviy, muqayyid, xabis, xujasta, hannan;

g) hala;

d) arbaa;

e) lavlak.

Alisher Navoiy asarlarida ishlatiladigan arabiy soʻzlardan bir qismi arabcha koʻplik shaklida boʻlib ularning birlik son shakli oʻzbek tilida ishlatiladi. Masalan *avsof*, *avqof*, *ajzo*, *aloyiqot*, *anjum*, *as'hob*, *aflok*, *af'ol*, *ag'lol*, *ahkom*, *muluk*, *savolot*, *salotin*, *havadisot*. HO'T uchun eskirgan sanalayotgan bu soʻzlar ham Alisher Navoiy asarlarining uslub talablari bilan xamda oʻz davri ruhini berish bilan aloqadordir.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish kerakki, tarixiy ilmiy diniy qadriyatlarni tiklash munosabati bilan eskirgan deb sanalgan soʻzlarning bir qismi qaytadan tiklanmoqda: *nubuvvat*, *nabiya*, *rihlat*, *uqba*.

1.4. Alisher Navoiyning "Majolisun-nafois" asarida qoʻllangan dublet soʻzlar

Alisher Navoiyning "Majolisun-nafois" asarida O'TILda qayd qilinmagan dubletlar ham uchraydi. Bular: *adil//adl*, *asil//asl*, *ato//ota*, *avvalgi//avvalg'i*, *ayog'//ayoq*, *chog'lik//chog'liq*, *diljo'ylug'//diljo'yluq*, *doyim//doim*, *ekan//ekan*, *erkan//erkin*, *gado//gadoy*, *iki//ikki*, *inilik//iniliq*, *jome//jome'*, *jumla//jumlat*, *ko'ngil//ko'ngul*, *madadkorlig'//madadkorliq*, *misra//misra'*, *mo'//mo'y*, *mushkil//mushkul*, *musohiblig'//musohibliq*, *mutaallaq//mutaalliq*, *naqqoshlik//naqqoshliq*, *nogah//nogoh*, *nomurodlig'//nomurodliq*, *o'g'il//o'g'ul*, *o'ttiz//o'ttuz*, *odamiylik//odamiyliq*, *ortug'//ortuq*, *qarong'u//qaronqu*, *qasoid//qasoyid*, *qattig'//qattiq*, *qullug'//qulluq*, *sho'xlik//sho'xluq*, *shoirlik//shoirliq*, *tab'lik//tab'liq*, *taollo//taolo*, *tatabbu//tatabbu'*, *tavrliq'//tavrlik*, *tegra//tegru*, *tib//tibb*, *vayron//vayrona*, *vojib//vojob*, *xirman//xirmon*, *xubliq//xublug'*, *xulqlik//xulqluq*, *yigirma//yigirmi*, *yomonlik//yomonluq*, *yorliq'//yorliq*, *yorug'lik//yorug'lug'*, *zamon//zamona*, *zaxim//zaxm* kabi adabiy tilimizdagi soʻzlarning fonetik variantlaridir. Keltirilgan quyidagi guruhlariga boʻlish mumkin:

a) qattiq va yumshoq oʻzakni farqlamaslik nadijasida yuzaga kelgan. Masalan: *avvalgi//avvalg'i*, *chog'lik//chog'liq*, *inilik//iniliq*, *naqqoshlik//naqqoshliq*, *odamiylik//odamiyliq*, *sho'xlik//sho'xluq*, *shoirlik//shoirliq* каби;

b) o‘zlashma so‘zlardagi cho‘ziq va qisqa unlilar orasidagi farqni anglamaslik: *adil // adl* , *asil//asl, zaxim//zaxm*;

c) portlovchiva sirg‘aluvchi undoshlarning qo‘llanish doirasidagi farqsizlik: *ayog’//ayoq, diljo’y lug’//diljo’y luq, madadkorlig’//madadkorliq, musohiblig’/musohibliq, nomurodlig’//nomurodliq, nomurodlig’//nomurodliq, nomurodlig’//nomurodliq, ortug’//ortuq, qarong’u//qaronqu, xubliq//xublug’ сингари*;

d) lablangan va lablanmagan unlilarni aralash qo‘llash: *ko’ngil//ko’ngul, mushkil//mushkul, o’g’il//o’g’ul, o’ttiz//o’ttuz, vojib//vojob*;

e) hozirgi o‘zbek jonli tilida baravar qo‘llanadigan fonetik farqli so‘zlar: *ekan//ekan, doyim//doim, gado//gadoy, iki//ikki, vayron//vayrona, yigirma//yigirmi*;

f) arab-fors tillarida ikki ko‘rinishda qo‘llanadigan so‘zlar: *jome//jome’, jumla//jumlat, misra//misra’, mo’//mo’y, nogah//nogoh, qasoid//qasoyid, taollo//taolo, tatabbu//tatabbu’, tib//tibb*;

g) qadimgi turkiy tilda ikki ko‘rinishda qo‘llangan so‘zlar: *tegra//tegru, iki//ikki singari*.

Alisher Navoiy «Majolisun-nafois» asari leksikasining O‘TILga munosabatini kurib chiqib qat’iylik bilan shuni ta’kidlash mumkinki, bu leksika arab-fors va qadimgi turkiy tilda qo‘llangan so‘zlarni o‘zida mujassam etgan murakkab lingvistik tizimli hisoblanib, o‘z davrining oliy tabaqali ulamo va fuzalolariga mo‘ljallangan degan xulosaga kelish mumkin. Shu bilan birga, Alisher Navoiy o‘z davrining jonli tili imkoniyatlaridan ham unumli va samarali foydalangan. Shuning uchun ham bu asarni o‘qish shu davrda yashab ijod etgan ijod ahli haqida mukammal ma’lumot olish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Nihoyat, Alisher Navoiy asarlari lug‘at boyligini tekshirish quyidaga ikki asosiy xulosa chiqarish imkonini beradi:

1. Alisher Navoiy “Majolisun-nafois” asarini yaratishda uch til – arab, fors va turkiy tillar imkoniyatlaridan unumli foydalangan. Shuning uchun ham asar tilida qo‘llangan so‘zlarning qariyb 50 foizi o‘zlashma hisoblanadi.

2. Alisher Navoiy «Majolisun-nafois» asarida qo‘llangan, biroq O‘TILga kirmay qolgan so‘zlarning ko‘pligini asarni ko‘chirgan kotib tili bilan ham bog‘liq deyish mumkin. Chunki unda qo‘llangan fonetik farqli so‘zlarning ko‘pi singarmonizm bilan bog‘liq bo‘lib, Navoiy davrida lab uyg‘unligi buzila boshlagan bo‘lsa-da, tanglay uyg‘unligi qonuniyat sifatida mavjud edi.

1.5. Alisher Navoiyning «Majolisun-nafois» asarida qo‘llangan onomastik birliklar

“Majolisun-nafois”da qo‘llangan onomastik birliklarni to‘rt guruhga ajratish mumkin:

1. Antorponimlar.
2. Asar nomlari.
3. Toponimlar.

Antorponimlar ikki guruhga bo‘linadi:

- a) shoirlar nomlari;
- b) shoirlarning hayoti va ijodi bilan bog‘liq shaxs nomlari.

1.6. Shoirlar nomlari

Alisher Navoiyning “Majolisun-nafois” asari sakkiz majlisdan iborat. Unda 445 shoir haqida so‘z yuritilgan. Birinchi majlisda 43 ta, ikkinchi majlisda 90 ta, uchinchi majlisda 170 ta, to‘rtinchi majlisda 69 ta, beshinchi majlisda 21 ta, oltinchi majlisda 30 ta, yettinchi majlisda 22 antroponim qo‘llangan; sakkizinchi majlis Sulton Husayn Boyqaro g‘azallariga sharh hamda uning xarakter-xususiyatlarining madhiga bag‘ishlangan.

Asar tilida qo‘llangan antroponimlar o‘z izohlovchilari – indikatorlari bilan keltirilgan. Indikator **lotincha** indikator “ko‘rsatgich” degan ma‘noni anglatib, u antroponimlarni til lug‘at boyligi tizimida o‘ziga xos alohida bir tizimga birlashtiruvchi vositadir.

Indikatorlar kishi ismlar tarkibida kelib, uni biror jihatdan xarakterlib, konnotativ ma‘no ifodalaydigan ayrim so‘z yoki affiksoiddir. Kishi nomiga qo‘shiluvchi indikatorlarni ikkiga ajratish mumkin:

- a) ichki indikatorlar;
- b) tashqi indikatorlar.

Ichki indikatorlar antroponim o‘zining insonga tegishli nom ekanligini o‘z-o‘zidan ko‘rsatib turadi: a) yozuvda ular bosh harf bilan yoziladi; b) ularning ma‘lum bir nutqiy qurshovlarda voqelanishi (*Mazid tanburachining o‘g‘lidur*), ayollar ismiga va erkaklar ismi bilan bog‘liqligi kabi.

Tashqi indikatorlar turli xil affiksoid bo‘lib, ular antroponimlar bilan birga qo‘llanadi.

Indikatorlar antroponimlarni ichki tarkibiy qismlarini, ichki tizimchalarini ajratishda va belgilashda eng muhim omildir. Kishi nomi bilan qo‘llanuvchi indikatorlarni shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin:

1. Ayol ismiga xos antropoindikator.
2. Erkaklar ismiga xos antropoindikator.
3. Ayol va erkak ismiga qo‘shilishiga ko‘ra betaraf bo‘lgan indikatorlar.

Erkak ismlariga xos indikatorlarga *-bek, -boy, -shoh, -xon, -qul, -xo‘ja, -sher, -mirzo, -botirlar* mansub. Bu indikatorlar obrazlar xarakteri va xususiyatini ochishda ularning odatlari xatti-harakatlarini baholashda muhim usulbiy vosita bo‘lib xizmat qilgan.

Alisher Navoiyning “Majolisun-nafois” asarida antropo-indikatorlarning faqat erkaklar ismi bilan qo‘llanuvchi shakllari mavjud, lekin yuqoridagi usul asar tilida o‘z aksini topmagan.

O'zbek ismlari bilan iste'mol etiladigan bunday antropoindikatorlar nisbatan tilimiz taraqqiyotining keyingi davrlariga to'g'ri keladi. Eski o'zbek tilida yuzaga kelgan antropoindikatorlar arab va fors tillarining ta'siri bilan vujudga kelgan. Shuning uchun ham ular suffiks emas, balki priffikslik xarakteriga ega, shuningdek, affiksoidlik xususiyati bu so'zlarda hali mujassamlashmagan. Kishi ismlari bilan qo'llanuchi izohlovchilar mustaqil so'z formasiga egaligi bilan xarakterlanadi va u so'zlovchining subyektiv munosabatini ifoda etadi.

“Majolisun-nafois”da qo'llangan antropoindikatorlarni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

1. *Mir* indikatorli antroponimlar: Mir Maxdum, Mir Islom G'azzoliy, Mir Shohiy, Mavlono Muhammad Arab, Mir Muflisiy, Mir Yodgorbek, Mir Hoj singari.

2. *Mavlono* indikatorli antroponimlar: Mavlono Abdulvahob, Mavlono Muhammad Arab, Mavlono Abdulqahhor, Mavlono Abdurazzoq, Mavlono To'tiy, Mavlono Vaysin, Mavlono Sog'ariy, Mavlono Fasih Rumi, Mavlono Mashriqiy, Mavlono Havoyi.

3. *Shayx* indikatorli antroponimlar: Shayx Ozariy, Shayx Sadridin Ravosiy, Shayx Kamoli Turbatiy, Shayx Abdullo, Shayx Najm.

4. *Xoja* indikatorli antroponimlar: Xoja Ismatullo, Xoja Fazlullo Abullaysiy, Xoja Muayyad Devona, Xoja Muayyad Mehna, Xoja Yusuf Burhon, Xoja Ahmad Mujallid, Xoja Musayyab, Xoja Kalon Bazzoz, Xoja Mansur.

5. *Sayid* indikatorli antroponimlar: Sayid Ali Hoshimiy, Sayid Muslimiy, Sayid Hasan Ardasher, Sayid Quroza, Sayid Qutb Lakadang, Sayid Naqibiy, Sayid Xaziniy, Sayid Xanjar, Sayid Ahmad Mirzo, Sayid Muslimiy.

6. *Hofiz* indikatorli antroponimlar: Hofiz Ali Jomiy, Hofiz Sharbatiy, Hofiz Muhammad Sultonshoh, Hofiz Jaloliddin Mahmud, Hofizi Sa'd, Hofiz Ali Jomiy.

7. *Pahlavon* indikatorli antroponimlar: *Pahlavon Darvesh Muhammad, Pahlavon Sulton Ali Go'shtigir, Pahlavon Husayn.*

8. *Shoh* indikatorli antroponimlar: Shoh Quli Uyg'ur, Shoh G'arib Mirzo, Shoh Badaxshon Pahlavon.

Demak, inson ismiga qo'shib kelgan turli xil antropoindikatorlar shu shaxslarning jamiyatdagi mavqei, o'rini voqelantirish uchun xizmat qilgan.

1.7. Shoirlarning hayoti va ijodi bilan bog'liq shaxs nomlari

“Majolisun-nafois”da ijodkorlarning hayoti va ijodi bilan bog'liq 287 ta shaxs nomi keltirilgan. Ular quyidagilar:

Imom Ali Muso ar-Rizo, Imom Faxr, Imom Muhammad G'azzoliy, Imomi Faxr, Iskandar, Islom, Ismatullo, Ismoil, Iso, Ja'far, Jaloliddin Rumi, Jaloyir, Jamshid, Jo'gi Mirzo, Jomiy,

Kamol, Kobuliy, Layli, Luqmon, Lutfiy, Mahmud Barlos, Majdiddin, Majnun, Malik Zavzan, Malikbek, Mansur, Mashhadiy, Mashrab, Masih, Mavlon Abdulqahhor, Mavlon Abdulvahhob, Mavlon Abdulvose', Mavlon Abdurahim, Mavlon Hakim, Mavlon Haydar, Mavlon Hoji Muarriif, Mavlon Hoji Muhammad Farohi, Mavlon Husayn Voiz, Mavlon Husayn Xorazmiy, Mavlon Jaloliddin Rumiy, Mavlon Kotibiy, Mavlon Mashriqiy, Mavlon Muhammad Arab, Mavlon Muhammad Badaxshiy, Mavlon Muhammad Chohu, Mavlon Muhammad Omiliy, Mavlon Muin, Mavlon Nizomiddin Hiravin, Mavlon Nuriddin Abdurahmon Jomiy, Mavlon Qabuliy, Mavlon Sa'diddin Koshg'ariy, Mavlon Sayfiy, Mavlon Sharafiddin Yazdiy, Mavlon Shihobiddin Xiyoboniy, Mavlon Shodiy, Mavlon Shohrux, Mavlon Sirriy, Mavlon Sog'ariy, Mavlon To'ti Turshiziy, Mavlon Xoja Kalon, Maxdumiy Nuran, Mehna, Mir Maxdum, Mir Oqmalik, Mir Qosim, Mir Rafeiddin Husay, Mir Sadr, Mir Said, Mir Sarbarahna, Mir Shohiy, Mir Xusrav, Mironshoh Mirzo, Mirxond, Mirzo Ali, Mirzobek, Miyoni, Moniy, Muhammad Ali Ko'kaltosh, Muhammad Xalilning, Nizom ul-Mulk, Nizomiddin, Nizomiy, No'mon, Nur Saidbek, Nuriy, Osafiy, Ozariy, Pahlavon Muhammad Go'shtigir, Piri Sesadsola, Qabuliy, Qivomiddin, Hazrat Shayx Abusaid Abulxayr, Qosim, Qosim Anvor, Qutb Noyi, Rustam, Sadriddin Ardabiliy, Safoiy, Sakkokiy, Salotin Xoja, Savdoi, Sayid Hoshimiy, Sayid Muhammad, Sayid Quroza, Sayid Sharif, Sayid Xovandshoh, Sayyid Muhammad Nurbaxsh, Sebak, Shahob, Sharbatiy, Shayx Abdullo Devona, Shayx Abu Said Abulxayr, Shayx Abusaid Purniy, Shayx Bahlulbek, Shayx Boyazid Ila, Shayx Kamol, Shayx Luqmon, Shayx Nizomiy Ganjaviy, Shayx Said Loda, Shayx Salmon atka, Shayx Zayniddin, Shayximbek, Shayxzoda Muhammad, Sheroziy, Shirin, Shiruya, Shohiy, Shohrux, Shohrux Mirzo, Sodoti Musrih, Sog'ariy, Suhayliy, Sulaymoniy, Sulton Abu Said Mirzo, Sulton Iskandar, Sulton Malik Koshg'ariy, Sulton Mas'ud Mirzo, Sulton Muhammad Boysung'ur, Sulton Muhsin, Sulton Sohibqiron, Sulton Sohibqirondek, Sulton Ya'qub, Sultoni Sohibqiron, Tabodkoni, Temur, Udiy, Ulug'bek Mirzo, Umarshayx, Umed, Valibek, Vaysiy, Vomiq, Xalil Sulton, Xizr, Xoja Abdulloh Ansoriy, Xoja Abdulloh Mehna, Xoja Abdulvafoyi Xorazmiy, Xoja Abu Nasr Mehna, Xoja Abulvafo, Xoja Afzaliddin Muxammad, Xoja Avhad, Xoja Chilgazi, Xoja Hamadoni, Xoja Hofizning, Xoja Imodiddin Hasan, Xoja Ismatulloh, Xoja Kusaviy, Xoja Muayyad Devona, Xoja Muayyad Mehna, Xoja Muhammad Marvorid, Xoja Muhammad Tayobodiy, Xoja Nizom ul-Mulk, Xoja Qanbar Xuroson, Xoja Rukniddin, Xoja Salmon Sovajiy, Xoja Xurd, Xoja Xusrav Dehlaviy, Xojagiy, Xojai Dehdor, Xojai Jahon, Xudoydod, Ya'qub, Yah'yo, Yaqiniy, Yodgor Mirzo, Yusuf Safoiy, Zayniddin, Zirih, ,

1.8. Majolisun-nafois”da qo‘llangan asar nomlari

«Abdolnoma», «Ajoyib ud-dunyo» «Anis ul-oshiqin» «Asmoulloh» «Asroriy» «Badiiy» «Badoye'i Atoiyg'a» «Bahoriya» «Bahrom va Gulandom» «Bediliy» «Bulbul bila gul» «Vaqfiya» «Vali shaloin» «Vafoiy» «Gavharshodbegim» madrasasi «G'aribiy» «Go'y va chavgon» «Gulshani roz» «Daryoi abror» «Dahnoma» «Devona» «Dor ush-shifo» «Javohir ul-asror» «Javohir uttafsir» «Joniy» «Zayd va Zaynab» «Zamoniy» «Zafarnoma» «Zul-bahrayn» «Zul-qofiyatayn» «Zulolin» «Iydiya» «Iskandarnoma» «Isfahon» «Ixlosiya» xonaqohi «Kadud» «Kalomulloh» «kanz» «Kobuliy» «Kotib» «Kofiya» «Koshifiy» «Qasidai burda» «Qudsiya» masjidi «Layli va Majnun» «Lama'ot» «Latofatnoma» «La'liy» «Majma ush-shuaro» «Majolis un-nafois» «Maqlubi mustaviy» «Maqsadi aqso» «Manozil us-soyirin» «Maxzan ularsor» «Mir'ot us-safo» «Munozara» «Muntaxab» «Musaviy» «Mutavassit» «Nasabnoma» «Nafahot ul-uns» «Nisoriy» «Noma» «Nosir va Mansur» «Ohiy» «Piri Muammoiy» «Rayhoniyy» «Rafiqiy» «Sabuhiy» «Savdoiy» «Sadr» «Sayfiy» «Sipohiy» «Siyar un-nabi» «Solih» «Suhoiy» «Tajnisot» «Tig' va Qalam» «Tufayliy» «Tuffohiy» «Ulug'bek Mirzo» madrasa «Fattohiy» «Fusus» «Xayol va visol» «Xalosiya» «Xamsa» «Xatmiy» «Xatoiy» «Xovariy» «Xolidiy» «Xumoriy» «Xusrav va Shirin» «Haft paykar» «Hulal» «Husn va ishq» «Chahorgoh» «Shabistoni xayol» «Shams va Qamar», «Shohnoma» «Yusuf va Zulayho» singari.

1.9. Majolisun-nafois"da qo'llangan toponimlar

Isfahon, Ixlosiya xonaqohi, Ulug'bek Mirzo madrasa, Xalosiya, Chahorgoh Alanjaq, Amir Surx mazori, Andijon, Andxud, Arabiston, Arhang, Astrabod, Arhang, Badaxshon, Bahrobod, Balx, Bovard, Boxarz, Buxoro, Chahorjo'y, Chechaktu, Chin, Domg'on, Dubarodaron, Faqih Abullays, Farkat, Gozurgoh, Halab, Hazrat Maxdumiy Nuran madrasasi, Hind, Hiri//Hiriy, Hirot, Hisor, Xuroson, Iroq, Jo'yan, Jom, Jurjon, Ka'ba, Kirmon, Ko'hi Sof, Ko'hi Sof, Koriz, Koxin, Kusav, Kushanj, Madina, Makka, Malik (joy nomi), Marv, Mashhad, Mehrobod, Misr, Molon, Movarounnahr, Muvajjah, Naku, Nishopur, No'h Go'ron, O'ba, Oqsaroy, Ozarbayjon, Qazvin, Qorabog', Qorom, Qunduz, Quzot, Rum, Sabzavor, Safed, Samarqand, Saraxs, Saripul, Shahrisabz, Sheroz, Shibirg'on, Shirvon, Shohrux Mirzo madrasa, Shom, Shug'on, Siyiston, Tabas, Tabriz, Tanso'fi, Toshkand, Turbat, Turkiston, Turshiz, Ukkosha, Xarjurd, Xito, Xojai Toq, Xolid Valid, Xorazm, Xovand, Xuroson, Yazd, Zova singari.

UMUMIY XULOSA

"Majolisun-nafois"ning lugʻat boyligi анча катта. Унда 4260 leksema қўлланган. Bundan 21,7 foizi (926) leksema turkiy oʻzakli soʻzlardir. Turkiy soʻzlarning shunchalik miqdorda qoʻllanishining asosiy sababi oʻsha davrda eski oʻzbek tilida nazmiy ijod uchun ilgʻor anananing boshlanishini koʻrsatadi. Turkiy leksemalarning qoʻllanishi chastotasini hisobga olsak matndagi umumiy soʻz qoʻllanishining taxminan 22 foizini tashkil etadi. Alisher Navoiy asarlari leksikasining taxminan 50-60 foizi hozirgi kitobxon uchun notanish, шунинг учун ҳам «Мажолисун-нафоис» leksikasida 1264 soʻz umumiy leksemalarning atigi 30 foizi adabiy tilimizda ishlatilmaydi. Bu "Majolisun-nafois" asarining tili кучли бадийлик билан йўғрилган ва фозиллар фозили, олимлар олими тушина олиши учун мўлжалланган асар хисобланади.

"Majolisun-nafois" leksikasini qadimgi turkiy til leksikasi bilan qiyoslash asosida XIII asrdan keyingi eski oʻzbek tili leksikasining boyishida qolgan guruh tillari muhim oʻrin tutgan degan xulosa chiqarish imkonini beradi. Chunki «Majolisun-nafois» leksikasining sof turkiy TEQiga mansub 325ga yaqin soʻz "Qadimgi turkiy til lugʻati" asarida qayd etilmagan. "Qadimgi turkiy til lugʻati"da asosan oʻgʻuz qarluq va uygʻur guruh tillari leksikasi aks ettirilganini hisobga olsak «Majolisun-nafois»ning sof turkiy TEQ shuncha miqdordagi soʻzning (ularning katta qismi keng isteʼmolli soʻzlar) Q T L da yoʻqligi sababi oydinlashadi; bu soʻzlar QTLda toʻliq aks ettirilmagan qipchoq guruh tillarining xususiy leksikasiga mansubdir. «Majolisun-nafois» leksikasi asosidagi bunday xulosa X.Doniyorovning morfologiya E.Umarovning fonetika va fonologiya boʻyicha chiqargan xulosalari bilan birlashtirilsa eski oʻzbek tilining fonetik leksik va grammatik qurilishida bu tilning shakllanishi va rivojlanishida qipchoq unsurlari tarkibi va qipchoq etnik guruhlarining mavqei haqida toʻgʻri xulosalar chiqarish mumkin.

«Majolisun-nafois» leksikasini 4 tomli "Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lugʻati" bilan solishtirish bu lugʻatning toʻliq emasligini koʻrsatdi. U XV asr yozma yodgorliklari leksikasini taxminan 70-80 foizdan koʻp boʻlmagan miqdorini oʻz ichiga olgandir. Buning yorqin misoli "Majolisun-nafois"dagi 926 turkiy soʻzdan 300 ga yaqinining NAILda uchramasligidir. Vaholanki, bu 960 leksemaning koʻpgina qismi Navoiy asarlarida keng qoʻllaniladi.

"Majolisun-nafois" tilidagi turkiy leksemalar miqdorining Alisher Navoiyning "Lisonut-tayr" va Muhammad Solihning "Shayboniynoma" leksikasi bilan solishtirish ("Majolisun-nafois"da 13,7 foiz "Lisonut tayr"da 24 foiz. "Shayboniynoma"da 32,5 foiz) туркий сўзларнинг микдори ҳар икки асардагидан анча паст эканлигини кўрсатади. Shunga таяниб, Алишер Навоий bu asarni XV asrning forsiy va turkiy tillarda ijod qilgan shirlarning faoliyatiga bagʻishlab yozganligi uchun oʻz davrining farzandi sifatida oʻsha davr anʼanalarini

davom ettirib; o'sha davr ruhig'a mos ravishda arabcha murakkab ibora va so'zlardan, fors-tojikcha nazmiy leksikadan keng foydalangan. Shunisi diqqatga sazovorki, "Majolisun-nafois" leksikasida birorta sinonimik qator yoki lug'aviy ma'no guruhlarining bosh so'zi (dominantasi) arabcha yoki fors-tojikcha emas. Sinonimik qatorlar lug'aviy ma'no guruhlari turkiy so'zlar atrofida qurshovni tashkil etadi. Bu Alisher Navoiyning turkiy til boyligidan keng foydalanilganligi - arabcha va forsha so'zlar unga ko'pincha turli ma'no nozikliklarini ifodalash ko'tarinkilik ruhini berish uchun zarur bo'lganligini ko'rsatdi.

"Majolisun-nafois" leksikasini hozirgi o'zbek tili lug'aviy boyligi bilan taqqoslash orqali quyidagi umumiy xulosalarga kelish mumkin:

I. "Majolisun-nafois" leksikasining katta qismini hozirgi o'zbek tili so'zlari tashkil qiladi.

2. "Маҷолисун-нафоис" leksikasining bir qismi hozirgi o'zbek shevalarida mavjud. Bu so'zlar adabiy tilimizni boyitish uchun olimlar yozuvchilar shoirlarga muhim manba bo'lib xizmat qila oladi;

3. "Majolisun-nafois"dagi eskirgan so'zlarning katta qismini adabiyot va uning sohalariga tegishli. Ular arab va fors tiliga tegishli leksik birliklar bo'lgani uchun hozirgi davr o'zbek kitobxoni uchun tushunarli emas.

4. Asarda katta miqdorda – 892 ta atamalar (21 foiz) ishlatilgan. Ularning 287 tasi (6,7 foiz) shaxs nomlari, 58 tasi (1,4 foiz) asar nomlari, 102 tasi (2,4 foiz) joy nomlari va 445 tasi (12,8 foiz) shoirlarning nomlari hisoblanadi. Atamalarning bunday katta miqdorda qo'llanishi o'shadavr antroponimlari va toponimlari haqida hozirgi davr tilshunoslariga ulkan ma'lumotlar beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. 2012-yil vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi. 2011-yilning asosiy yakunlari va 2012-yilda O'zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustivor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. Xalq so'zi gazetasi 2012-yil 20-yanvar.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent 2008.
3. Karimov I.A. O'zbekiston mustqillik ostonasida. Toshkent 2011. – B. 400–403.
4. "O'zbekiston ovozi" gazetasi 2010-yil 30-yanvar soni.
5. "Xalq so'zi" gazetasi 2010-yil 27-yanvar soni
6. Abdurahmonov G'. Shukurov Sh. O'zbek tilining tarixiy grammatikasi. Toshkent: "O'qituvchi" 2008.
7. Abdurahmonov G'. Tarixiy sintaksis//O'zbek tili tarixiy grammatikasi kursi bo'yicha materiallar. Toshkent 1974.
8. Abdurahmonov G'. Tarixiy sintaksis//O'zbek tili tarixiy grammatikasi kursi bo'yicha materiallar. Toshkent 1974.
9. Abdurahmonov G'. Rustamov A. Navoiy tilining grammatik xususiyatlari. Toshkent 1984.
10. Alisher Navoiy. Tanlangan asarlar. 20 tomlik. XIV tom. Toshkent 2006.
11. Alisher Navoiy. Farhod va Shirin//O'zbek adabiyoti bo'stoni. Toshkent 1989.
12. Bafoyev B. Navoiy asarlari leksikasi. Toshkent 1983.
13. Devonu lug'otit turk. Inleks-lug'at (G'.Abdurahmonov va S.Mutallibovlar ishtiroki va tahriri ostida) Toshkent 1967.
14. Jumaniyozov. R. "Qalam" so'zining yozma adabiyotda qo'llanilishi// O'zbek tili va adabiyoti masalalari 1958.
15. Зияева М.Т. Исследование памятника XIV века "Китаб-ат-тухфатуззакия фил-лул-лотит-туркия". Дисс. канд. филол. наук Ташкент 1972.
16. Ishaqov F. Gulxaniyning "Zarbulmasal"asari. Toshkent 1976 -228.
17. Karimov A. Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostoni tilining leksik-semantik va stilistik xususiyatlari. Filol.fan. nom. diss. Toshkent 1973.
18. Matg'oziyev A. XIX asr o'zbek tilining morfologiyasi. Toshkent 1977.
19. Mutallibov S. Morfologiya va leksika tarixidan qisqacha ocherk. Toshkent 1950.
20. Muhammad Solih. Majolisun-nafois (Nashrga tayyorlovchi E.Shodiyev). // O'zbek adabiyoti bo'stoni. Toshkent 1990 - 336 s.
21. Nazarova X. Bobur asarlari uchun qisqacha lug'at. Toshkent "Fan" nashriyoti 1973.

22. Devonu lugʻotit turk. 3 tomlik Toshkent 1960-1963.
 23. Sodiqova M.S. Hozirgi oʻzbek tilida sifat. Toshkent 1974.
 24. Oʻzbek adabiyoti. 4 tomlik. III tom. Toshkent 1959 -290 s.
 25. Oʻzbek adabiyoti. 4 tomlik. III tom. Toshkent 1959 -290 s.
 26. Umarov Z. XV asr tilida unlilar//Oʻzbek tili va adabiyoti 1982 № 6 -45-46.
 27. Умаров Э. О гласных старсузбекского языка XV века//Советская тюркология № 5 1983.
 28. Hasanov F. «Kelurnoma» Tashkent 1978.
 29. Hafizova A. ."Kelurnoma" leksikasiga doir//Oʻzbek tili va adabiyoti 1968 № 5 -s. 68-71.
 30. Shomaqsudov A. Muqimiy satirasining tiliga doir//Sharq yulduzi 1953 -S. 102-107.
- Alisher Navoiy asarlarining izohli lugʻati. E.I.Fozilov tahriri ostida. I tom Toshkent 1983 -656 S. II tom. Toshkent 1983 -642 s; III tom. Toshkent 1984 -622 s. IV tom. 1985. -634 s.

I L O V A

Alisher Navoiyning “"Majolisun-nafois"” asarida qoʻllangan soʻzlar

LUGʻAT- KOʻRSATKICI